

Hvor ble det av entreprenøren i norsk samfunnsøkonomi?¹

Ib E. Eriksen

Arild Sæther

Fakultet for økonomi og samfunnsvitenskap

Universitetet i Agder - Kristiansand

ib.e.eriksen@uia.no, arild.sather@uia.no

Sammendrag

Formålet er å fortelle hvordan entreprenøren som begrep ble introdusert i den økonomiske vitenskap og hvordan det ble viktig i norske lærebøker i samfunnsøkonomi. Deretter undersøkes hvordan entreprenøren som en viktig aktør forsvant fra norske lærebøker i samfunnsøkonomi og noen av årsakene til dette.

Den franske økonomen Jean-Baptiste Say introduserte i *Traité d'Économie Politique* fra 1803 og i sine senere bøker entreprenøren som en viktig faktor i produksjonen og for et lands økonomiske utvikling. Hans bøker fikk en sterk innflytelse på utviklingen av statsøkonomi i Norge.

Anton M. Schweigaard ble professor i statsøkonomi i 1840. Hans forelesninger i statsøkonomi er sterkt influert av Say og entreprenøren har en viktig rolle. Dette er også tilfelle med de påfølgende lærebøker i statsøkonomi, H. Lehmann 1872 og 1874, Th. Hellesten 1887, og B. Morgenstjerne 1890. I firebindsverket *Socialøkonomik*, første utgave 1891 og fjerde utgave 1909, til «the grand old man» i norsk samfunnsøkonomi T. H. Aschehoug, har også entreprenøren en framtrædende rolle. Det var også tilfelle i lærebøkene i økonomi til O. Jæger 1922, Thv. Aarum 1924, Schönheyder 1934 og Sinding 1935.

Da Ragnar Frisch ble professor i 1931 endret dette seg. Hans «Osloskole», preget av kvantitative metoder, sentralstyrt makroøkonomisk planlegging med detaljert styring av næringslivet forkastet markedet som allokeringmekanisme. Det var ikke plass til entreprenørene og investeringene kunne ikke tas av deres «hverdagsregler», de måtte tas av de planleggingsutdannede sosialøkonomene i departementene.

«Osloskolen» brøt sammen i 1980-årene og ble erstattet av en desentralisert markedsøkonomi. Statens rolle ble begrenset til å skape gode rammevilkår for næringslivet. Nyskaping og entreprenørskap ble igjen sett på som viktig for den økonomiske utvikling. Likevel har ikke entreprenøren gjenoppstått i norske lærebøker i samfunnsøkonomi. Spørsmålet er om dette er et spesielt norsk fenomen.

I Paul A. Samuelsons *Economics* var det heller ingen plass til entreprenøren. Det er tilfelle i de fleste men ikke alle amerikanske lærebøker i samfunnsøkonomi.

¹ Tidligere versjoner av denne artikkelen er holdt som foredrag på FIBE konferansen, Norges Handelshøyskole, 3-4 januar 2008 og Forskermøte for samfunnsøkonomer, Universitetet i Oslo, 7-8 januar 2008.

1 FORMÅL

Formålet er for det første å beskrive hvordan entreprenøren² som begrep oppsto i den økonomiske vitenskap og hvordan dette begrep kom inn i norsk samfunnsøkonomi. For det andre å kaste lys over hvordan begrepet ble absorbert og ble en integrert del av undervisningen i samfunnsøkonomi. Til sist undersøkes hvordan entreprenøren som en viktig aktør i økonomien forsvant fra norske lærebøker i samfunnsøkonomi.

2 HVEM INTRODUSERTE ENTREPRENØREN?

»Le Fermier est un Entrepreneur ...», bonden er en entreprenør, skrev Richard Cantillon (1680-1734) i sin bok *Essai sur la Nature du Commerce en Général* (Essay on the Nature of Trade in General).³ En antar at denne boken opprinnelig ble skrevet på engelsk mellom 1730 og hans død. Imidlertid ble en fullstendig utgave først publisert i 1755 og da i fransk oversettelse.⁴ Sitatet er fra begynnelsen av kapittel XIII, del 1: *The exchange of goods and merchandise as well as their production are carried on in Europe by Entrepreneurs and at risk*. Derved bidro Cantillon til å introdusere entreprenøren som et analytisk begrep i den økonomiske vitenskap. I tillegg ga han entreprenøren en viktig rolle i et lands økonomiske utvikling.

Cantillon hevder at entreprenøren er en som tar risiko når han setter i gang økonomiske aktiviteter. Siden Cantillon kun behandler landbruk, som på denne tiden var den viktigste næringen, innebærer dette at entreprenøren produserer ulike jordbruksprodukter som han tilbyr for salg på markedet. Disse aktivitetene krever at entreprenøren påtar seg betalingsforpliktelsene for kostnadene ved å ta i bruk jorden og lønnen til arbeidsfolkene. Kostnadene er uavhengige av det økonomiske resultat siden entreprenøren ikke på forhånd vet hva markedsprisene blir og derved hva inntekten av salget av produktene blir. Produksjonsvolumet og kvaliteten på produktene vil avhenge av været og andre naturlige betingelser og prisene vil bli bestemt av etterspørselen og tilbudet i markedet.

Med dette som utgangspunkt kan det slås fast at Cantillons entreprenør ikke bare er en produsent av landbruksprodukter, han er også en risikobærer som organiserer et mangfold av aktiviteter for å bli i stand til å bringe produktene fram til markedet. Han vil alltid forsøke å finne den best mulige måte å bruke sine resurser på. Dersom salget av produktene gir en høyere inntekt enn kostnadene ved produksjonen oppnår han en profitt. Denne profitten opptjener han i rollen som entreprenør. Siden Cantillons entreprenør var begrenset til landbruk konstruerte han heller ikke en komplett økonomisk modell for økonomisk vekst.

² Begrepet «entrepreneur» er opprinnelig fransk og det har gjennom århundrene hatt ulik betydning og har også blitt oversatt på ulike måter i forskjellige språk.

Den engelske oversetteren C.R. Prinsep av Jean-Baptiste Sais *A Treatise of Political Economy or the Production, Distribution and Consumption of Wealth* fra 1832, skriver i en fotnote på side 78 om sine vanskeligheter med å finne en adekvat oversettelse av begrepet: «The term entrepreneur is difficult to render in English; the corresponding word, undertaker, being already appropriated to a limited sense. It signifies ... the person who takes upon himself the immediate responsibility, risk, and conduct of concern of industry, whatever upon his own or borrowed capital. For want of a better word, it will be rendered into English by the term adventurer.»

På moderne engelsk (amerikansk) er begrepet, i henhold til *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, Cramercy Books, New York, forklart som «a person who organizes and manages any enterprise, esp. a business, usually with considerable initiative and risk». Selv om vi i vår framstilling har brukt Prinseps oversettelse av Sais *Treatise* så har vi, siden vi mener at den engelske tolkningen av begrepet har forandret seg, tatt oss den frihet å erstatte hans uttrykk «adventurer» med «entrepreneur». I Cantillons *Essai* har vi erstattet «undertaker» med «entrepreneur».

For noen få år siden ble begrepet «entreprenør» brukt om en som gjerne grunnla og drev et transport eller bygg- og anleggsfirma. Dette har imidlertid endret seg og i henhold til Berulfsen, Bjarne og Dag Gundersen (2001): *Fremmedord blå ordbok* blir begrepet «entreprenør» forklart som en person som har spesielle kvalifikasjoner til å ta initiativ og starte industri og foretningvirksomheter (en «gründer»). Det ser derfor ut til at vi i dag er tilbake til den opprinnelige franske betydningen av ordet. Vi har derfor valgt å bruke ordet entreprenør i stedet for driftsherre som mer og mer har gått ut av bruk.

I moderne fransk blir, i henhold til Le Robert&Collins (1995): *Super Senior Grand Dictionnaire Francais-Anglais/Anglais-Francais*, HarperCollins Publishers, Glasgow, Dictionnaires Le Robert, Paris, begrepet «entrepreneur» oversatt til engelsk som «contractor». Med andre ord ser det ut til at en på fransk har beveget seg vekk fra den opprinnelige betydningen.

³ Cantillon (1755). Utgaven fra 1931 er redigert med en engelsk oversettelse.

⁴ The new Palgrave dictionary of economics 1987 Vol. 1, s. 318.

3 JEAN-BAPTISTE SAY – ENTREPRENØREN SOM DEN FJERDE PRODUKTIVE KRAFT

Richard Cantillons innføring av entreprenøren ble ikke videreført av økonomer før Jean-Baptiste Say (1767-1832) i 1803 publiserte *Traité d'économie politique, littéraire, et politique* (A Treatise on Political Economy). Denne boken utkom i fem utgaver mellom 1803 og 1826. En popularisert versjon kalt *Catechisme d'économie politique* (The Catechism of Political Economy) kom i 1815. Hans siste bok *Cours Complet d'économie politique pratique* (A Complete Course in practical political economy) utkom i 1832. Den var en utvidelse av hans *Treatise* med praktiske anvendelser. Her introduserte han entreprenøren som en fjerde produktive kraft i økonomisk vitenskap.

Say trodde og hevdet at statsøkonomi var en sann vitenskap, men som det var den også en moralsk vitenskap, siden den involverte menneskenes mål og motivasjon. Han slo fast at målet med statsøkonomien var å vise hvordan rikdom blir produsert, fordelt og forbrukt. Han argumenterte for at en produktiv økonomi måtte bygge på privat eiendomsrett, privat næringsfrihet og private insentiver. Med privat eiendom mente han eiendom som ikke ble kontrollert av staten. Imidlertid hevdet han også at en sterk stat med et rettssystem, som en kunne stole på, var nødvendig for at en økonomi skulle fungere på en tilfredsstillende måte. Videre hevdet han at en fri og representativ regjering, som sikret individenes rettigheter, bare kunne bli opprettholdt i en produktiv økonomi der alle sosiale klasser mottok en rettferdig, om enn ikke lik, andel av produksjonen.

Say leste tidlig Adam Smiths *Wealth of Nations* og ble en ivrig tilhenger av hans teori. Hans egen *Treatise* var tenkt som en kortere og mer systematisk framstilling av den økonomiske vitenskap. Han anerkjente Smith som mesteren og hevdet at «*this monumental work alone earned him the title of father of the new science in political economy*».⁵

Say ønsket imidlertid å korrigere noen feil han hadde funnet hos Smith. Han er derfor kjent for å ha framstilt og drøftet betydningen av både kapital og arbeidskraft som faktorer i produksjonen. Han understreket at det var menneskenes driftighet kombinert med naturen og kapitalen som produserte verdi. Videre framhevet han immaterielle goder og at produksjon består i å frambringe nytte og at alt nyttig arbeid er produktivt. Etter Say blir produksjonsfaktorene omtalt som arbeidskraft, natur (land) og kapital. Dette nærmest i opposisjon til de engelske klassiske økonomene som framhevet arbeid som den viktigste produksjonsfaktoren.

En av de feil han identifiserte og som han anstremte seg for å korrigere, var at entreprenørens rolle ikke var tilstrekkelig framhevet hos Smith. Entreprenøren opptjener sin profitt ved en produktiv aktivitet hvor han bruker sin egen kapital, lånt kapital, leiet land, og hvor han ansetter nødvendig arbeidskraft og sist men ikke minst hvor han påtar seg risikoen ved prosjektet.

Hvordan introduserte Say entreprenøren i den statsøkonomiske vitenskap? Han starter med å observere hvordan;

«*industry, capital, and natural agents concur in production, each in its respective department; and we have likewise seen that these three sources are indispensable to the creation of products. It is not, however, absolutely necessary that they should all belong to the same individual. An industrious person may lend his industry to another possessed of capital and land only. The landholder may lend his estate to a person possessing capital and industry only. Whether the thing lent be industry, capital or land inasmuch as all three concur in the creation of value, their use also bears value, and is commonly paid for. The price paid for the loan of industry is called wages. The price paid for the loan of capital is called interest. And that paid for the loan of land is called rent.*»⁶

⁵ Say (1932), *Introduction to the transaction edition*, s. xxiv.

⁶ Say (1832), Book I *On Production*, chapter V *On the mode in which Industry, Capital, and Natural agents unite in Production*. s. 77.

Den som forener disse produksjonsfaktorene er entreprenøren. Entreprenøren er en økonomisk agent som;

*«unites all these means of production and who finds in the value of the products which results from them, the re-establishment of the entire capital that he employs, and the value of the wages, the interest and the rent which he pays, as well as the profits belonging to himself.»*⁷

Han er bonden i landbruket, bedriftslederen i industrien og handelsmannen eller forretningsmannen i handelen.

I tillegg hevdet Say at; *«a country well stacked with intelligent merchants, manufacturers and agriculturists has more powerful means of attaining prosperity than (other countries)»* Når England hadde oppnådd større vekst og rikdom enn Frankrike så var dette blant annet en følge av at de hadde flere og dyktigere entreprenører.

*«In our days, the enormous wealth of Britain is less owing to her own advances in scientific acquirements, than to the wonderful practical skills of her entrepreneurs in the useful application of knowledge and the superiority of her workmen in rapid and masterly execution.»*⁸

Say diskuterer også kildene til rikdom. Han hevder at rikdom er verdiøkningen av produktene som følge av de produktive midlene; menneskelig driftighet, kapital og naturens kraft som kontrolleres av menneskene.⁹ Deretter fortsetter han med å diskutere hva som skapes av inntekt fra hver av disse produksjonsfaktorene. Blant annet diskuterer han hva som skaper entreprenørens profitt.¹⁰ Han starter med å minne om at entreprenøren er; *«necessary for the setting in motion of every class of industry whatever; that is to say, the application of acquired knowledge to the creation of a product for human consumption»*. Han legger til at en slik anvendelse av begrepet er nødvendig i alle næringer. Han går videre og hevder at det er nødvendig for entreprenøren å ha en adekvat finansiering for et nytt prosjekt. *«It is commonly requisite for the entrepreneur himself to provide the necessary fund.»* Men han understreker at det ikke er nødvendig at han kommer opp med all finansiering selv siden; *«he may work upon borrowed capital»*. For at han skal være i stand til å bringe til veie det nødvendige lån av kapital, som han ikke besitter selv, må han; *«at least be solvent»* og i tillegg; *«have the reputation of intelligence, prudence, probity, and regularity»*. Her legger Say til: *«These requisites shut out a great many competitors.»*¹¹

I følge Say kan ikke hvem som helst bli en vellykket entreprenør. Det følger av de oppgavene en entreprenør må kunne utføre og de kravene som stilles til personlige egenskaper:

*«Judgement, perseverance, and knowledge of the world, as well as of business. He is called upon to estimate, with tolerable accuracy, the importance of the specific product, the probable amount of the demand, and the means of its production: at one time he must employ a great number of hands; at another, buy or order the raw material, collect the labourers, find consumers, and give at all times a rigid attention to order and economy; in a word, he must possess the art of superintendence and administration. He must have a ready knack of calculation, to compare the charges of production with the probable value of the product when completed and brought to the market. In the course of such complex operations, there are abundance of obstacles to be surmounted, of anxieties to be repressed, of misfortunes to be repaired, and of expedients to be devised.»*¹²

Siden Says bøker ble oversatt til flere språk, deriblant dansk-norsk, fikk de et stort publikum. De utøvet, i følge de fleste økonomiske idé-historikere, stor innflytelse. Rothbard (1999) hevder for eksempel at Says hadde stor innflytelse i Tyskland, Italia, Spania og i Nord-Amerika og han fortsetter:

⁷ Say (1815 [1821]), s. 28-29. Oversetteren John Richter bruker ordet «undertaker».

⁸ Say (1832), s. 77-85.

⁹ Ibid. Bok II *Of the distribution of wealth*, chapter II s. 292.

¹⁰ Ibid. Chapter V *Of the revenue of industry* s. 329-332.

¹¹ Ibid. s. 330.

¹² Ibid. s. 330-331.

«*It is no wonder that the Say version of Smithianism became the most popular economic work on the European continent and the United States. Say called himself a Smith follower but he was one largely in name only. ... His views were really post-Cantillon and pre Austrian.*»¹³ Schumpeter (1954) sier dette om Says bidrag:

«*J. B. Say, moving along in the French (Cantillon) tradition, was the first to assign to the entrepreneur per se and as distinct from the capitalist a definite position in the schema of the economic process. His contribution is summed up in the pithy statement that the entrepreneur's function is to combine the factors of production into a producing organism.*»¹⁴

Say så på økonomi som en praktisk anvendt vitenskap. Han hadde selv fra 1806 til 1813, på grunn av en konflikt med Napoleon, vært grunnleggeren, eieren og bedriftsleder for et bomullsspinneri i den nord franske byen Auchy-les Hesdin. Her strevde han dag ut og dag inn med å kombinere arbeid, land og kapital på den mest effektive måte for å få et overskudd.

Jean-Baptiste Say døde i 1832. I følge Biddle (1832), var han da; «*a much admired man in France and widely known in Europe and America as a talented expositor of Adam Smith and an original contributor to political economy*».

4 JEAN BAPTISTE SAYS INNFLYTELSE I NORGE

Gjennombruddet for økonomi som vitenskap i Danmark-Norge kom i andre halvdel av det 18de århundre. Det er i denne sammenheng tilstrekkelig å nevne at Smiths *Wealth of Nations* ble oversatt til dansk, på initiativ av norske forretningsfolk, allerede i 1779. Imidlertid var det flere som fant at denne boken var for teoretisk og ikke tilpasset forholdene i et fattig og tynt befolket land som vårt.

En av Says sterke sider var at han; «*had the ability to write on conceptual topics in a language that an interested average citizen could understand*».¹⁵ Det er derfor ikke til å undre seg over at hans arbeider umiddelbart fikk stor oppmerksomhet i de fleste land i Europa og Nord Amerika. Det er ingen tvil om at Says praktiske tilnærming og hans understrekning av entreprenørens rolle, en rolle hvor denne påtar seg det øyeblikkelige ansvar, risiko og styring av en bedrift, enten det er ved bruk av egen eller lånt kapital, fanget oppmerksomheten hos norske akademikere, forretningsfolk og politikere. De så alle at privat initiativ var nødvendig for å lykkes i kampen for å gjenoppbygge økonomien etter den dype depresjonen som fulgte Napoleonskrigene.

Fransk var et velkjent språk blant de utdannede klasser i de nordiske land i det 19de århundre. Says bøker på fransk finnes derfor i mange offentlige og private biblioteker fra denne tiden.

En oversettelse av andre utgave av hans *Traité* (Treatise) fra 1814 utkom i København så tidlig som 1818. Denne oversettelsen fikk med seg endringer som var tatt med i tredje utgaven fra 1817.¹⁶ Navnet til oversetteren Frederik Cortsen var et pseudonym for Fredrik Stoud (1759-1823), en velkjent kabinettminister i København. Stoud hadde, i henhold til Nielsen (1948), i sine yngre dager studert økonomi i utlandet. Hans oversettelse er, i følge hans eget forord, en mer eller mindre fri oversettelse. Hvor Say brukte eksempler fra Frankrike for å illustrere sine poenger så brukte Stoud eksempler fra Danmark som illustrasjoner. I noen tilfeller har han også gjort endringer i formuleringene; «*hvor han fandt dem unøiagtige, maate ansee sig beføied til at berigtige eller endog til at fravige dem og antage Andres eller egen Mening paa Grunde, som han fandt overveiede.*»¹⁷. Says lange innledning er ikke tatt med. Oversetteren hevder i sitt forord at Says system er basert på Adam Smiths *Wealth of Nations*. Han slår fast

¹³ Rothbard (1999), s. 11.

¹⁴ Schumpeter (1954), s. 555.

¹⁵ Liberty Fund (2005) Online edition of Say's *Treatise*. Transaction Introduction xxviii.

¹⁶ Til sammenligning kan nevnes at den første tyske oversettelsen kom allerede i 1807 mens den første oversettelsen til engelsk er datert samme år som den danske 1818.

¹⁷ Cortsen (1818), s.VIII.

at Say med kraft og suksess ikke bare stiller spørsmål med fysiokratenes eller «des economiste» og systemet til merkantilistene eller Colberts, men at han også korrigerer disse. Say har også hatt suksess med å korrigere og utfylle Smiths system og han har gjort dette i en slik grad at; «om enhver Videnskab nødvendig skal have et lærdt Navn, kunde [det] kalde Productions-Systemet».¹⁸

Says populariserte versjon *Catechisme* ble også oversatt av G. H. Olsen og utgitt i København i 1825.¹⁹ Olsen oversatte heller ikke Says innledning, men gjorde hans formål klart i sitt eget forord. Her forklarer han at Say understreker at statsøkonomi (political economy) ikke er det samme som politikk og videre at denne vitenskap som franskmenn og engelskmenn kaller statsøkonomi og tyskerne nasjonaløkonomi er viktig for alle menneskene i samfunnet. Videre uttrykker han det håp at boken kunne bli brukt som lærebok ved det planlagte studiet i nasjonaløkonomi, som en anvendt vitenskap, ved Universitetet i København.²⁰ I denne sammenhengen peker han på at et praktisk studium i bergverksdrift var blitt inkludert som et av studiene ved det nye universitetet i Norge.

I begge disse oversettelsene blir Says «entrepreneur» oversatt med «vindskibeligheids forstander».²¹

Det eksisterer også en populær framstilling av den statsøkonomiske vitenskap *Oversigt over Statsøkonomien* basert blant annet på Says *Catechism*. Den ble utgitt som en føljetong i *Skilling-Magazin til almennyttige Kundskabers Utbredelse* i årene 1845 og 1846.. Forfatteren var redaktøren Carl August Guldberg (1790-1884).²² I denne framstillingen blir Says «entrepreneur» gitt mange oversettelser. Først bruker han «vindskibeligheids forstander», deretter «industriforstander», så «driftsforstander» og i de siste føljetongene faller han ned på «driftsherre».

Det er det siste uttrykket «driftsherre» som har vunnet fram som oversettelse av Says «entrepreneur» og som helt inntil for få år siden er blitt nyttet i både dansk og norsk.

Det er kjent at Say var utilfreds med den første amerikanske oversettelsen av *Treatise* fordi hans omfattende innledning var utelatt. Det er derfor rimelig å anta at han også ville ha vært utilfreds med oversettelsen til dansk-norsk.

Say hadde med sine bøker og med de ovenfor nevnte oversettelsene en stor innflytelse på utviklingen av statsøkonomi som vitenskap i Norge.²³ Han introduserte entreprenøren som den som skaper og markedsfører produkter. Entreprenøren påtar seg også lederansvaret ved å kombinere produksjonsfaktorene arbeid, kapital og land på en slik måte at prosjektet (bedriften) går med overskudd. Dessuten påtar han seg risikoen for den økonomiske aktiviteten ved å nytte egen og lånt kapital. Som følge av dette fikk Says entreprenør og dens rolle i økonomien en framtreddende plass i lærebøkene og i undervisningen av statsøkonomi i mange tiår.

5 ENTREPRENØREN INTRODUSERT I NORSK STATSØKONOMI

Kravet om et eget universitet i Norge var blitt tatt opp av rikets stenderforsamling så tidlig som i 1661. Men det tok 250 år før kravet ble innfridd. I 1811 ble det Kongelige Fredriks Universitet etablert i Christiania. Christen Smith (1785-1816), doktor og botaniker, licentiat i medicin, ble i 1814, utnevnt til den første professor i botanikk og statsøkonomi. I dag høres botanikk og økonomi ut som en merkelig kombinasjon av fag, men på den tid var det logisk nok, naturens

¹⁸ Ibid, s. XI.

¹⁹ Det har ikke vært mulig å finne opplysninger om oversetteren.

²⁰ Dette studiet ble ikke innført før i 1848.

²¹ Vindskibeligheids forstander kan oversettes med en leder som er driftig, flittig, arbeidsom eller foretaksom.

²² Skillingsmagasinet hadde en betydelig utbredelse over hele landet og ble lest av mange og ikke bare av de såkalte utdannede klassene.

²³ Det skal også nevnes at Says artikkel *De l'influence des futurs progrès des connaissances économiques sur le sort des nations*, publisert i 1928 i januarutgaven av *Revue encyclopedique ou analyse raisonnée des productions les plus remarquables*, ble oversatt av Adolph B. Stabell (1806-65) til dansk som *Om den Indflydelse, som Statsøkonomiske Kundskabers tilkommende Fremgang og Udbredelse vil have paa Nationernes Skjæbne*, og utgitt i Christiania i 1830. Oversetteren ønsket å gjøre statsøkonomi som vitenskap bedre kjent blant studenter og utdannede mennesker. Det er dokumentert at denne oversatte artikkel ble brukt i studiesirkler både i Christiania og Trondheim.

ressurser ville skape rikdom for menneskene. Beklageligvis døde Smith på en britiskledet botanisk ekspedisjon til Kongo før han kunne tiltre.

Hans etterfølger Gregers Fougner Lundh (1786-1836), hadde vært lektor i teknologi siden 1814 og ble utnevnt til professor i landbruk, statsøkonomi og teknologi i 1822. Han ønsket å bevege statsøkonomien vekk fra et merkantilistisk syn over mot økonomisk liberalisme. Statsøkonomi burde etter hans oppfatning bli et betydningsfullt studium og han forsøkte ved flere anledninger å gjøre faget obligatorisk men lyktes ikke med å få støtte for sitt syn.

Lundh fulgte i sine første forelesninger den gamle kameralistiske forståelsen av økonomi som vitenskap.²⁴ I følge Andresen (2005) syntes det som om hans hovedkilde var James Steuart (1712-80).^{25,26} Men som utnevnt professor, med et spesielt ansvar for å gi forelesninger i statsøkonomi, startet han sine egne studier i statsøkonomi. Fra hans forelesningsmanuskripter og hans øvrige skriftlige produksjon går det fram at han ønsket å bevege statsøkonomien vekk fra dets merkantilistiske grunnlag til økonomisk liberalisme. Det er uten tvil Says arbeider som har inspirert ham. Hans utgangspunkt var nå at et lands økonomi skulle utvikle seg i henhold til sin egen naturlige lov. Initiativene skulle ikke komme fra staten, men fra den private sektor. Statens primære oppgave skulle være å fjerne hindringer slik at naturen kunne bevege seg langs sitt naturlige forløp. Entreprenørens rolle for veksten i en økonomi ble understreket.

Lundhs karriere som lærer i statsøkonomi og statistikk kom til en brå og tragisk slutt da han i 1836 døde av skadene han hadde fått i en brann.

Det brøt nå ut en heftig strid ved universitetet om hvem som skulle ta over hans professorat og ved hvilket fakultet det skulle plasseres. Striden var intens og svært vanskelig. Den ble først løst da departementet skar igjennom og i 1840 utnevnte Anton Martin Schweigaard (1808-1870) til professor i statistikk og statsøkonomi ved Det Juridiske Fakultet. Bergh og Hanisch (1984) hevder at Schweigaard kan med rette bli kalt den første viktige professor i statsøkonomi i Norge.

Schweigaard hadde tatt juridisk embetseksamen i 1831 med utmerket resultat. I årene 1833-34 studerte han, med statsstipendium, i Tyskland, Frankrike og Danmark. Som redaktør av to tidsskrifter etablerte han seg raskt om en førsteklasses essayist når det gjaldt økonomiske og politiske spørsmål. Hans artikler, hvor han diskuterte økonomiske og politiske spørsmål, fikk stor oppmerksomhet²⁷. Dette gjaldt særlig hans avhandling om *Norges Bank og Pengevæsen*.²⁸ I 1836 ble han tilsatt som lektor i juridiske fag og som nevnt fra 1840 som professor i statistikk og statsøkonomi. Dette beholdt han til sin død i 1870.

I 22 år, fra 1842 til 1864 var Schweigaard Stortingsrepresentant. Her fortsatte han arbeidet til jernverkseier, entreprenør og Stortingsmann Jacob All (1773-1844) og kjempet mot næringslivs privilegier og for næringsfrihet i handel og industri. Som en politisk økonom dominerte han den økonomiske tenkning i Norge i over et halvt århundre. Han ble kalt liberaleren fordi han støttet den liberalistiske økonomiske politikken som ble anbefalt av de klassiske økonomene. Imidlertid fulgte han ikke en slik politikk blindt, siden de etter hans syn i enkelte tilfeller gikk for langt. Sammen med juristen Fredrik Stang (1808-1884) utviklet han den norske planliberalismen, med en liberalistisk markedsøkonomi kombinert med et aktivt statlig engasjement i infrastruktur og maarkedsbygging. Med Schweigaard fikk statsøkonomi som vitenskap et fast holdepunkt i Norge. Ved en serie av viktige lover, hvor Schweigaard hadde en ledende rolle i økonomiske saker, innførte Stortinget i stor grad fri etableringsrett, næringsfrihet og fri handel.

²⁴ Se Munthe (2004).

²⁵ Hans første forelesningsmanuskript er datert 1815.

²⁶ Andresen (2005), s. 302.

²⁷ Se Eriksen og Sæther (2010), s. 104.

²⁸ James Steuart publiserte sin *Principles of Political Economy* i 2 bind I 1767. Bøkene var sterkt influert av de kontinentale kameralister. Dette arbeidet er det første på engelsk som bruker betegnelsen «Political Economy». Franskmannen Antoine de Montchrestien synes å være den første som noensinne brukte begrepet i 1615. Steuart måtte i mange år leve i eksil som følge av at han hadde støttet det mislykkede forsøket på å gjeninnføre Stuartene på tronen i Skottland.

Da Schweigaard fra 1840 tok opp sine plikter som professor startet han umiddelbart med ukentlige forelesninger over statsøkonomiske emner og han lykkes i løpet av kort til å gjøre statsøkonomi til et obligatorisk fag.

Schweigaards forelesningsnotater i statsøkonomi fikk en bred sirkulasjon, men ble ikke publisert i hans levetid. Det tok nesten seksti år før de notatene han dikterte til sine studenter i 1847, ble redigert og utgitt i 1904 av professorene Fr. Stang og O. Jæger, som *Forelæsninger over den politiske Økonomi*. Professor Jæger, slår i sin innledning fast at Schweigaard gir en kortfattet men fullstendig oversikt over det som den gang ble kalt teoretisk sosialøkonomi:

«Selvfølgelig er der siden Schweigaards Tid foretaget vidtgaaende nye Undersøgelser i den teoretiske Socialøkonomi og fremsat betydningsfulde nye Theorie; men den største Del af dette Nye er endnu Gjenstand for videnskabelig Debat. Hvad Schweigaards her trykte Forelæsninger indeholder i elementær og lettilegnelig Fremstilling, er sikkert fastslaaende økonomiske Lærdomme, som burde være den dannede Almenheds aandelige Fælleseie, men som desværre endnu ikke er det.»²⁹

En nærmere undersøkelse av Schweigaards forelesninger på omkring 100 sider viser at han følger strukturen i 1803 utgaven av Says *Treatisé*. Dette sees allerede i første kapittel hvor han diskuterer begrepet og formålet med politisk økonomi.

«Gjenstanden for den politiske Økonomi er at undersøge de almene Aarsager, der virke befordrene eller hemmende paa de borgerlige Samfunds økonomiske Velbefindende eller Velstand, og dens afledede Formaal at medvirke til Forbedring i de udvortes Livsvilkaar, hvis Betyggelse indtager en saa viktig Plads blandt Betingelserne for Nationernes moralske Fremskridt.»³⁰

Han understreker forskjellen til de engelske økonomene som etter hans oppfatning legger hovedvekten på «*Nationalrigdommens Forøgelse*».

Schweigaard forkaster Adam Smiths syn at den eneste og siste kilden til produksjon er arbeidskraft. Han følger Say og hevder at det er menneskelig arbeid, naturressurser og kapital. Videre støtter han Says syn på driftsherren eller entreprenørens rolle. Det er entreprenøren som disponerer kapital, sin egen eller lånt, som vil opptjene inntekt, entreprenørinntekten. Denne inntekten er kompensasjon for det arbeid han utfører for foretaket. Som Say deler han nasjonalinntekten inn i lønnsutgifter, leieutgifter, renter, og entreprenøravkastning. Han diskuterer ikke årsakene til at kapitalen øker i samfunnet, men i følge Amundsen (1963), er det underforstått at kapitalen er oppsparing blant kapitalistene og entreprenørene og deres vilje til å utvikle økonomien. Amundsen fortsetter: «*Schweigaard lever i en tid da oppbyggingen av det norske industrisamfunn tar til. Her er det vesentlig nye små bedrifter som etableres ettersom driftige folk tar til med industriell drift her i landet.*»³¹

Schweigaard understreker tidlig i sin framstilling betydningen av ledelse:

«Udbyttet af det menneskelige Arbeide er ikke alene afhængigt af dets Styrke og Udholdenhed, men i en væsentlig Grad ogsaa af den Indsigt, hvoraf det lede, og af den Frihed fra forstyrrende Indvirkninger, under hvilken det foregaar. Dette viser sig især tydeligt deri, at naar en Viksomhed antager en mere sammensatt Skikkelse, saa maa dens Ledelse overdrages til en særskilt Styrer, der selv ikke deltager i det Legemlige Arbeide, men hvis Virksomhed dog i strængeste Forstand er produktiv, da Foretagendets heldige Gang væsentligen beror paa ham.»³²

I tillegg understreker han hvordan disse personene influerer arbeidsdelingen og sammensetningen og oppbygging av kapitalen. Kapitaloppbyggingen skaper et mangfold av virksomheter, som ikke kunne lykkes «*uden med Bistand af Personer, der ere udrustede med store Indsigt og Færdighed og derfor kunne gjøre Fordring paa en store Andel i Udbyttet,*»³³

²⁹ *Den Constitutionelle*, februar og mars 1836

³⁰ Jæger og Stang [Red.] (1904), s. iv.

³¹ Schweigaard (1847), s. 3

³² Amundsen (1963), s. 113 -114.

³³ Schweigaard (1847), *Om Produktionen*, s. 15-16.

Hans syn på hva som er produktivt avviker fra det som var vanlig blant de engelske klassiske økonomene. Karakteristisk i denne sammenhengen er at han igjen følger Say og skiller entreprenørens profitt fra kapitalavkastning som en inntektskategori for seg selv. Utbyttet av menneskelig arbeid er ikke bare et spørsmål om de ovenfor nevnte faktorene men også av religiøse, moralske og politiske forhold som har en stor betydning for utviklingen av et lands produksjon.

Schweigaard følger også Say i spørsmålet om det kan oppstå generell overproduksjon i et samfunn. Overproduksjon i en næringsgren er underproduksjon i en annen, siden hver vare eller tjeneste blir tilbudt i et marked for å bli brukt i produksjonen av en annen vare eller tjeneste. Spørsmålet om overproduksjon er derfor heller et spørsmål om: «*Uforholdsmessighet mellem de forskjellige Produksjonsgrene, ...*»³⁴

Han tok også opp spørsmålet om innføringen av nye maskiner og redskaper kunne føre til økt arbeidsledighet. At noen kunne hevde dette mente han berodde på den misforståelse at de blandet korttids- og langtidsvirkninger. På lang sikt ville økonomien i samfunnet gjenvinne sin likevekt.³⁵

Inntekten skiller han som Say i fire deler; arbeidslønn, kapitalrente, grunnrente og driftsherreinntekt (entreprenørinntekt).³⁶ Han hevder at driftsherren eller entreprenøren, som er i besittelse av kapital, sin egen og lånt, får sin inntekt, driftsherreinntekten, bestemt som en kompensasjon (vederlag) for det arbeid han har utført for foretaket. Entreprenørinntekt og mengden av kapital er derfor nært knyttet sammen. Desto mer kapital som blir satt inn i en næring eller bransje til flere entreprenører vil vi få i denne næringen. Videre forklarer han hvorfor aktivitetene til entreprenøren må skilles fra arbeidslønnen:

«*De, der stille sig i Spidsen for økonomiske Foretagender, hvortil en mærkelig Del Kapital udfordres, saasom Skibsrederi, Fabrikdrift, Handel, Jordbruk, vinde i Gjennomsnitt deraf et Udbytte udover Renten af de anvendte Virkemidler, hvilket Udbytte vi ovenfor have kaldt Driftsherreindtægt. Uagtet denne Næringindtægt kan ansees som Vederlag for Driftsherrens Arbeide og Møje, hvilken Betragtningssmaaades Rigtighed fornemmeligen viser sig deri, at Driftens heldige Gang især beror paa hans Duelighed og Virksomhed, saa vilde man dog ikke danne sig et fuldstændigt Begreb om Tingen ved ganske at sætte denne Indtægt i Klasse med Arbeidslønnen, da dens Størrelse saa væsentligt er afhængig af den anvendte Kapital.*»³⁷

Amundsen (1963) hevder, at Schweigaards behandling av den inntektsandel som tilfaller entreprenøren, var preget av det håndverks-samfunn han levde i. Schweigaards entreprenør var en person som med egen kapital og med egen innsats gjennomfører en produksjon. Denne produksjonen foretar han som oftest på bestilling og får den avsatt til avtalte gitte priser. Schweigaards entreprenør tar derfor ikke risiko som entreprenøren ellers er stilt overfor. De får da heller ingen entreprenørinntekt utover hva vi betrakter som en normal entreprenørlønn. Imidlertid er Schweigaard klar over at når vi får mer kapitalkrevende industri i landet vil også risikomomentet komme inn når det gjelder bestemmelsen av entreprenørinntekten. Dette regnet han allerede med var tilfelle for den voksende skipsfartsnæringen.³⁸

Det er derfor klart at Schweigaard har samme oppfatning av entreprenøren som Say. Driftsherren eller entreprenøren er den som kombinerer produksjonsfaktorene til produktiv virksomhet, som søker å oppnå fortjeneste og som tar risikoen med prosjektet ved å nytte egen og lånt kapital.

Som følge av Schweigaards virksomhet var undervisningen i statsøkonomi fast etablert som et eget fag ved universitetet i Kristiania. I undervisningen i faget fikk entreprenørens rolle i produksjonen og entreprenørenes betydning for vekst og utvikling i samfunnet en fast plass. En

³⁴ Schweigaard (1847), s. 25.

³⁵ Ibid. s. 19.

³⁶ Ibid. s. 23-24.

³⁷ Ibid. Femte avsnitt *Om Nationalindkomsten* s. 67.

³⁸ Ibid. s. 105.

slik plass fikk også entreprenøren i de lærebøker i statsøkonomi som ble skrevet av personer utenfor universitetet. Både Halfdan Lehmanns to binds verk kalt *Velstandslære for Menigmand og til Skolebruk*, utgitt i 1872 og 1874, og Th. Helleseens *Kort oversikt over statsøkonomien* fra 1887, understreker entreprenørens rolle. Den siste boken er for øvrig en tilpasset oversettelse av franskmannen P. E. Levasseur's bok *Précis d'Économie Politique*.

6 ENTREPRENØREN SETTER SAMMEN DE PRODUKTIVE KREFTENE

Da Schweigaard døde i 1870 ble Professor i rettslære Torkel H. Aschehoug (1822-1909) spurt om å ta over hans professorat og undervisningsforpliktelser. Han hadde vært Schweigaards student og etter juridisk embetseksamen startet han i 1846 som statsstipendiat i økonomi. På dette tidspunkt var statsøkonomi hans hovedinteresse og det er trolig at han ønsket å satse på en karriere innen faget. Slik gikk det imidlertid ikke. Han vendte tilbake til jussen og ble i 1862 utnevnt til professor i rettslære. Noe motstrebende forlot han denne stillingen for å ta over professoratet i statsøkonomi og rettslære i 1870. Fra dette året gav han forelesninger i statsøkonomi på regulær basis fram til 1901.

I 1877 ble et professorat i ren statsøkonomi og statistikk opprettet og Ebbe Hertzberg (1847-1912), som hadde vært en av Schweigaards studenter ble utnevnt. Han ble imidlertid tvunget til å søke avskjed i 1886, som følge av at han var homoseksuell. Aschehoug, som i 1880-årene hadde gjort statsøkonomi til sin hovedinteresse, tok da over dette professoratet og Bredo Morgenstjerne (1851-1930) ble utnevnt til det professoratet som var kombinert med rettslære.

Morgenstjerne ble en viktig foreleser i statsøkonomi, en forfatter av lærebøker og en aktiv deltaker i den økonomiske debatt. I en håndskrevet utgave, *Forelæsninger over Statsøkonomien*, i fire deler fra 1890 gir han en grundig gjennomgang av utviklingen av de statsøkonomiske teorier. Han følger Say og understreker innledningsvis at det er menneskenes behov som er forutsetningen for all statsøkonomisk virksomhet. Formålet med produksjonen er å frambringe nytte for menneskene og legger vekt på at også «*de immaterielle og aandelige*» goder har stor betydning.³⁹

Driftsherren eller entreprenøren har, som hos Say, en framtreddende plass i hans framstilling av statsøkonomien:

«*Den, der bærer risiko og chance, kaldes driftsherre, enten en enkelt ell. et selskab, en jurid. person. Driftsherren maa samle de fornødne prod.kræfter. Dette kan enten ske ved, at han selv sidder inde med disse grundkræfter, ell. han kan skaffe sig dem af andre. ... Alm. vil han besidde en enkelt grundkraft, de andre leier han av andre. Han kan have kapital, vandkraft o.s.v. Eller arbeideren selv kan med laant kapital o.s.v. men uden hjælp – arbeide for egen regn.*»⁴⁰

Det kan noen ganger være vanskelig å skille mellom en driftsherre eller entreprenør og en lønnet ansatt. Imidlertid er det driftsherren som bærer risikoen og denne vil avhenge av det ferdige produktets verdi:

«*Driftsherren oppebærer sin gevinst paa en anden maade end de, der yder han produktionskræfter; gevinst er det, der er tilbage, naar alt hjelpende er betalt. Af resbeløbets størrelse afhænger da, om prod. har været ökon. lönnende.*»

Siden hans gevinst er avhengig av utbyttet vil dette anspenne hans energi og «spore» hans produktivitet. Driftsherren har stor innflytelse på produksjonens retning og han bestemmer hva som i øyeblikket skal produseres.

Morgenstjerne understreker driftsherrens eller entreprenørens store betydning som både gründer og leder av produksjonen.

I den fjerde delen om fordelingen slår han først fast at:

«*Grænsen mel. disse to vil afgjøre for en korrekt opfatn. af kapital udbytte. Df. maa de gaa sammen i fremstil. Driftsherren er jo kostelig den, der arb. for egen regn. Enhver sliig drifts-*

³⁹ Amundsen (1936), s. 136.

⁴⁰ Morgenstjerne (1891) Første del om *Statsøkonomiens method, grundbegreper og historisk udvikling*.

herre oppebærer sin andel af prod.udbyttet paa en særl. vis, idet han enten oppebærer hele prod.udbyttet – hvis han selv raader over alle de prod.kræfter – eller det hele med fradrag af den paa forhaand fastsatte godtgjør. for de prod.kræfter, han har i sin tjeneste.»⁴¹

Selv om driftsherren får sin andel på en annen måte enn den som stiller sine produksjonskrefter til disposisjon følger det ikke at hans andel kan henføres til enten grunnrente, kapitalutbytte eller arbeidslønn eller om det er et særegent slags utbytte, driftsherrevinst. Dette spørsmålet er imidlertid omstridt. Han drøfter ulike sider og konkluderer:

«I mng.tilf. vil driftsh. gevinst kun for en liden del rumme en godtgjør. for arb. Og naar det er ngt., der ei gaar uder kap.udbytte ell. arb.løn, hvad er det da? Jo, det er en risikopræmie, der tilf. den, der anv. kap. i selvst. prod. virksomhed. Naar der i almh. vil ventes et større resultat for egen anv. af kap. end for ud.laan, saa er det aabenb. en risikopræmie. Det er sikrere at anv. penge til statsobl. o.s.v end for egen regn. Men denne risikopræmie maa ogsaa den uholde, der ei anv. egen kap., men laaner fremmed kap. og anv. den i sin egen forretn. Thi der er jo i lige grad ham, der bærer risikoen.»

Morgenstjerne var ikke fornøyd med utgaven fra 1890 som var blitt til på grunnlag av «en Tilhørers opptegnelser». Han gav derfor ut *Forelesninger over Socialøkonomiens Grundtræk* i 1909. Her trekker han inn ordet bedriften men slår fast at ordet brukes på ulike måter. Det viktige er imidlertid at: «*Den for hvis Regning Bedriften drives, kaldes Driftsherre*».⁴² Alle som arbeider for egen regning er derfor en driftsherre eller entreprenør. Det viktige er at han er alene om å bære hele risikoen, dvs både produksjonens tekniske og økonomiske resultat. Han understreker at det følger av entreprenørens stilling til produksjonen at han får en vesentlig innvirkning på retningen. «*Det er verken Grundeiere, Kapitalister, eller Lønarbeidere, men Driftsherrene som afgjør, hva der i det enkelte Øieblik skal produceres*».⁴³

Utgangspunktet for Morgenstjernes drøfting har vært et enkeltforetaket. Da er driftsherren eller entreprenøren den som for hvis regning bedriften drives, som leder bedriften og som bærer hele risikoen. Men han legger til at i dag drives imidlertid et stort antall viktige bedrifter for «*Statens, Kommunens eller Interessentskabers Regning*». I dette tilfellet faller ofte driftsrisikoen og ledelsene fra hverandre. Han spør hvem som da er driftsherre? Svaret er etter hans oppfatning klart: «*Aabenbart den, for hvis Regning, Bedriften drives, og som derfor bærer Risikoen, altsaa Staten, Kommunen eller Interessentskabet*».⁴⁴ Noen nærmere drøfting av de problemer som følger av offentlig drift gjennomføres ikke.

I Morgenstjernes framstilling spiller også entreprenøren en viktig rolle i hvordan markedsøkonomien fungerer og i den økonomiske vekst og utvikling av et samfunn.

«Denne Omstændighed, at Driftsherrenes egne Velfærd i saa væsentlig Grad afhænger af Bedriftens tekniske og økonomiske Resultat, er det, som giver dem en saa overordentlig stor Betydning som Ledere av Samfundets økonomiske Virksomhed. Disse Ledere vil herved tilskyndes til at sætte al sin Evne og Energi ind paa at lede Produktionen i den riktige Retning og gjøre den saa teknisk og økonomisk fuldkommen som mulig.»⁴⁵

Morgenstjerne drøfter i noen grad nye sider ved driftsherren eller entreprenøren, men han avviker ikke i sin drøfting fra Says grunnleggende syn.

7 ENTREPRENØRENE SOM PRODUKSJONENS HØVDINGER

Inntil sin død i 1909 var Aschehoug den dominerende skikkelsen i norsk samfunnsøkonomi både i den akademiske verden og utenfor denne. Han sto bak og var en sterk støttespiller for mange viktige begivenheter. Etableringen av Statistisk Sentralbyrå i 1876 og stiftelsen av

⁴¹ Ibid. Kapittel 8 *De produktive grundkræfters samvirken i bedrift*, s.78-83.

⁴² Ibid. Kapittel 32 *Driftsherrevinst og kapitalutbytte*, s. 500-504.

⁴³ Morgenstjerne 1909 s. 177.

⁴⁴ Ibid s. 179.

⁴⁵ Ibid s. 180.

Statsøkonomisk Forening i 1883. Statsøkonomisk forening, hvor han var leder i 20 år ble en møteplass der den norske eliten av embetsmenn, statsråder, parlamentarikere og akademikere diskuterte økonomiske spørsmål. Foreningens mål var å spre kunnskap om økonomiske spørsmål ved organisere åpne møter med inviterte foredragsholdere. Fra 1887 publiserte foreningen Statsøkonomisk Tidsskrift. Dette tidsskriftet var det første rene norske økonomiske tidsskrift. Her diskuterte økonomene både teoretiske og praktiske økonomiske emner. Ved sin aktive deltakelse i foreningen og ved sine tallrike bidrag til tidsskriftet var Aschehoug en drivkraft.

Aschehoug ønsket å gi en framstilling av den økonomiske vitenskap på norsk. Den første utgave av hans *Socialøkonomik* ble fullført i 1891 og fjerde utgaven kom etter hans død i 1909. I dette verket behandler han teoriene til både de klassiske økonomene og de moderne Böhm-Bauwerk, Jevons, Menger, Schmoller, Walras og sist men ikke minst Marshall. Blant klassikerne er uten tvil hans favoritt J. B. Say, som han ofte siterer og hvis definisjoner og teorier han bruker i sin egen framstilling. Han refererer til Say mer enn 50 ganger. Blant de moderne økonomene er uten tvil hans favoritt Marshall, som han refererer til mer enn 170 ganger. Vår undersøkelse viser at han igjen og igjen aksepterer og støtter synspunktene til Say. Dette gjelder spesielt hans understrekning av driftsherren eller entreprenørens rolle, og han bruker dem ofte til å utvikle sin egen analyse.

At Says innflytelse er betydelig sees allerede i første kapittel kalt *Videnskabens Gjenstand og Opgave* hvor han diskuterer begrepet økonomi som vitenskap.

«Adam Smith sagde, at den var læren om Nationalvelstandens Natur og Aarsager. Under Paavirkning af Jean Baptiste Say have de fleste senere Forfattere definert den som Læren om de økonomiske Goders Frembringelse (Produktion), Omsætning (Cirkulasjon), Fordeling (Distribution eller Repartition) og Forbrug (Konsumption).»⁴⁶

Dette fortsetter i syvende kapittel kalt *Adam Smith og den klassiske skole* hvor han uttrykker det slik:

«Den Forfatter, der indlagde sig den største Fortjeneste af Videnskabens Systematik, var J.B. Say, hvis *Traité d'Économie Politique* først utkom i 1803. Senere, i 1828-29, gav han en udførligere Udvikling av Videnskabens under Titel *Cours Complet d'Économie Politique Practique*. Disse Værker udmærke sig ved en klar og elegant Fremstilling. Hans videnskabelige Fortjeneste er ikke ringe. Blandt disse bør nævnes, at han udvider Begrebet økonomiske Goder til at omfatte det immaterielle Arbeid, at han sondrede mellem Kapitalister og Driftsherrer, at han hævede Nyttens Betydning for Værdibegrebet. Størst Pris satte han selv paa sin Lære om Afsætnig og Overproduktion, hvilken endnu finder Tilhængere, men ogsaa Modstandere.»⁴⁷

I samme kapittel legger han til: «De viktigste originale Bidrag til Læren gave Englænderne Robert Malthus og David Ricardo.»⁴⁸ Imidlertid finner han at disse forfatternes framstilling er heller pessimistisk og at han selv var mer enig med Smith og i særdeleshet med Say.

Entreprenøren og entreprenørenes rolle i økonomien er utførlig behandlet av Aschehoug i flere kapitler i hans fire binds verk. I bind to, sjette avsnitt kalt *Produktion og Erhverv*, slår han fast at produksjon er enhver virksomhet som går ut på å frambringe økonomiske goder, både materielle og immaterielle. Teorien om de tre produksjonsfaktorene arbeid, naturen og kapitalen finnes, hevder han, i sin kjerne hos Adam Smith, men det var Say som først videreutviklet teorien og føyet forretningstalentedriftsherren til som den fjerde produksjonsfaktor.⁴⁹

«Adskillige nyere Forfattere betragte Forretninstalentet som særegen Produktionsfaktor og sætte det derfor ved Siden af Naturen, Arbeidet og Kapitalen. (fotnote 2 s. 256) Ved Foretningstalented (the business ability) tænkes da paa Dygtigheden til at ordne og lede en økonomisk Virksomhed, hvilken Dygtighed især fremtræder med et eiendommeligt Præg, hvis

⁴⁶ Ibid s. 178.

⁴⁷ Aschehoug Bind I, s. 2-3.

⁴⁸ Ibid. Bind I, s. 92.

⁴⁹ Ibid. Bind I, s. 93.

Virksomheden er af stort Omfang. Foreningstalentet bliver først virksom i Produktionen, naar det udfolder sig i Foreningsførsel, altsaa i Organisationen og Ledelsen af en Produktion- eller Erhvervsbedrift. Forretningstalentet er saaledes en Evne til at skabe sin Virksomhed og kaldes derfor ofte Organisationstalent. Ved en saadan Systematik opnaas Harmoni mellem de forskjellige Produktionsfaktorer og de forskjellige Slags Indtægter.»⁵⁰

Til produksjonsfaktorene natur, arbeid, kapital og forretningstalent (entreprenørskap) svarer inntektene grunnrente, lønn, kapitalrente og driftsherregvinst (entreprenørgvinst). Aschehoug drøfter spørsmålet om forretningstalentet eller entreprenørskapet skal kunne behandles som en egen produksjonsfaktor og konkluderer: «*Alt vel overveiet, tør der alligevel være mest Grund til at omhandle Forretningstalentet som særegen Produktionsfaktor*».⁵¹

Forskjellen mellom Smiths og SAYS syn på entreprenøren og sitt eget syn uttrykker han på denne måten.

«Adam Smith omtalte vistnok Driftsherrer [entreprenører], men forudsatte, at de som Regel eiede Driftskapital, og han indbefattede dem derfor under Benævnelsen Kapitalister. J. B. Say⁵² tilkommer den store Fortjenesten at have sondret mellom Kapitalister og Driftsherrer.

Denne Sondringen er ganske nødvendig. Med Driftsherrer forstod Say dem, som drive økonomisk Virksomhed for egen Regning, følgelig blive Eiere af de ved Virksomheden erhvervede Gjenstande og altsaa nærmest høste Fordelen af, at denne gaar godt, men paa den anden Side ogsaa nærmest bære Risikoen for, at den bringer Tab. I Nutiden er der Mange, som drive en saadan Virksomhed, men kun eie en liden Del af den deri anbragte Kapital, medens der ogsaa gives mange Kapitalister, som udlaane hele sin Formue eller den største Del deraf til Andre og slet ikke have nogen Bedrift for egen Regning.»⁵³

Han understreker at SAY brukte begrepet «*Entrepreneurs*» i den mest omfattende betydning idet at han inkluderte alle som arbeidet for egen regning selv om de var sysselsatt med det aller enkleste arbeid.

Hvordan begrepet skal bli brukt på den beste måten er et tema hvor meningene kan være delte og dette kan være av betydning i fordelingslæren. Denne meningsforskjellen har ingen betydning her hvor det gjelder å forklare;

«hvilken overordentlig stor Rolle, Driftsherreklassen spiller i Nutidens Samfundsøkonomi. Man har kalt dem Produktionens Høvdinger (the Captains of Industry). En saadan ledende Stilling tilkommer kun dem der grundlægge og forestaa de store økonomiske Productions- og Erhvervsforetagender, ikke dem, som i liden Maalestok følge efter i deres Fodspor.»⁵⁴

Aschehoug hevder også at produksjonskapasiteten til naturen, menneskenes arbeid og kapitalen er liten når vi studerer dem en og en av gangen. Han fortsetter:

«For at den skal blive kraftig, maa de være tilstede i passende Forhold, af fornøden Brugbarhed og bringes i hensigtsmæssig Forbindelse med hverandre. Dette er Driftherrens Sag. Og heri ligger det stærkeste Forsvar for en Systematik, der nævner Forretningstalentet som Produktionsmiddel ved Siden av Naturen, Arbeidet og Kapitalen.»

Entreprenøren planlegger og beslutter hvilke økonomiske aktiviteter som skal settes i gang og hvilke av de som er i gang som skal fortsette eller legges ned. Entreprenøren, som grunnleggeren av en bedrift, må leie grunn, skaffe til veie maskiner og utstyr, velge ut kvalifiserte

⁵⁰ Ibid. Bind II, kapitel 45. *Produktionskræfter og Produktionsmidler* s. 251-258.

⁵¹ Ibid. Bind II, s. 256.

⁵² Ibid. Bind II, s. 257.

⁵³ Aschehoug har her følgende fotnote: » J. B. Say , *Traité* Bog II, kap VII §4, og *Cours Complet*, III , Side 176. Det er først langt senere, Sondringen har faaet Fodfæste I den engelske Literatur, ... Marshall, *Principles*, Bog IV, Kap. XII og *Palgraves Dictionary*, Artikelen *Employer*, hvilket Ord nærmest maa gjengives med *Arbeidsherre* eller *Arbeidsgiver*. Sædvanligere er maaske Udtrykket *Undertaker*, som allerede findes hos Adam Smith, se Marshall, Side 40, Note I. Det tyske Fagudtryk er *Unternehmer*, ... »

⁵⁴ Aschehoug (1912). Bind II, kapittel 50 *Driftsherrene* s. 233-234.

arbeidstakere og samarbeidspartnere og å organisere et teamarbeid mellom disse. Entreprenøren beslutter hva han skal produsere og hvor mye han skal produsere, og i hvilke markeder og til hvilke priser produktene skal bli tilbudt. Han slutter også overenskomster med de øvrige deltakerne i produksjonsprosessen. Det vil si med;

«*Eierne af de i denne benyttede Grunde og Bygninger, om Leie eller Kjøb af disse og andre Kapitalgjenstande, med Betjente og Arbeidere om Lønninger, med Banker og Kunder om Laan eller Kreditgivning faa de væsentlig Indflydelse paa Fordelingen af Produktionens Afkastning.*»⁵⁵

For å være i stand til å gjøre dette behøver entreprenøren å «*ha sundt Omdømme, sindslige-vægt, Foretagsomhed, Udholdenhed, Villiestyrke og Evne til at overskue mange Enkeltheder samt til at beregne hurtig og sikkert*». Av dette følger at organisasjonstalentet er viktig og at det er denne siden av forretningsdyktigheten som er den viktigste. Han legger til at den entreprenøren som i stor grad har disse egenskapene også er i stand til å skaffe seg medhjelpere som har den tekniske fagdyktighet som hans selv savner. Aschehoug hevder at dette også er Marshalls oppfatning og den fremherskede oppfatning blant økonomer i Nord Amerika.

I bind fire, åttende avsnitt, kalt *Fordelingen af den økonomiske Virksomheds Afkastning* gir han først en presisering av noen viktige begreper. Først definerer han økonomisk vitenskap som; «*Efter den vanlige Forklaring er Socialøkonomik Læren om de økonomiske Goders Frembringelse, Omsætning, Fordeling og Forbrug*». Deretter understreker han at entreprenøren normalt vil eie en del av den kapital som settes inn i bedriften men han legger til at i eldre tider med mindre utviklede kredittmarkeder så var det normale at entreprenøren eide den aller største delen av kapitalen. Dette var grunnen til at Adam Smith i hovedsak betraktet entreprenørene som kapitalister og inkluderte deres andel av avkastningen fra en forretningsaktivitet under felles betegnelsen profitt.

Aschehoug hevder at det er en misforståelse at det er med kapitalistene at arbeiderne har den største interessekonflikt. Dette er ikke korrekt fordi det er med entreprenørene at arbeiderne må kjempe om sin lønn. Denne misforståelsen finnes også blant sosialistene og de tyske kateter-sosialistene. Til slutt konkluderer han at «*Samfundets Nettoindtægt fordeles altsaa i Grundrente, Kapitalrente, Arbeidsløn og Driftsherreindtægt.*»⁵⁶

I følge Aschehoug så John Stuart Mill driftsherreinntekten eller entreprenørinntekten vesentlig som rente på sysselsatt kapital med noe tillegg for entreprenørens eget arbeid. Say og hans franske etterfølgere tenkte seg at entreprenørinntekten i det vesentlige var lønn for det arbeid entreprenøren utførte. Tyske forfattere Hermann, von Thünen, Mangoldt og Schäffle påpekte at en entreprenørs inntekt framkommer ved at han brakte de forskjellige produktive faktorer i forbindelse med hverandre og at entreprenørinntekten derfor, selv om den er en sammensatt størrelse, allikevel er en egen og selvstendig inntekt, som må nevnes ved siden av arbeidslønn, grunnrente og kapitalrente. I følge Aschehoug, slutter alle nyere forfattere seg til dette syn og tillegger entreprenørinntekten i det meste karakteren av godtgjørelse for dyktig planleggelse, iverksettelse og ledelse av økonomiske foretak. I tillegg betoner de alle sterkt entreprenørens betydning for samfunnets økonomiske virksomhet. Flere forfattere har påvist vekselvirkningene mellom entreprenørvirksomheten og den økonomiske utvikling. Det er entreprenørene som har ledet denne.⁵⁷

Aschehoug understreker at det er entreprenøren som bærer risikoen for bedriftens virksomhet og resultat:

«*Da Driftsherren bærer Risikoen for Bedriftens Udfald, er det mulig, at han ved Salget af dens Produkter ikke erholder nok Bruttoindtægt til at udrede disse Udgifter. I saa Fald lider han et Formuestab, og kan han ikke senere bringe Bedriften paa bedre Fod, maa han opgive den.*

⁵⁵ Ibid. Bind II, s. 434.

⁵⁶ Aschehoug (1912). Bind II, s. 435.

⁵⁷ Ibid. Bind IV, kapittel 82 *Oversikt over Afsnittets Indhold* s. 4.

Men hvis hans Bedrift gaar godt og leverer han et Overskud over Produktionsudgifterne, bliver dette hans Nettoindtægt.

Denne Nettoindtægt opløses i forskjellige Bestanddele, nemlig: 1) Godtgjørelse for det Bedriften vedkommende Arbeide, Driftsherren personlig har utført; 2) Godtgjørelse for den gjængse Rente af den ham tilhørende, i Bedriften anvendte Kapital; 3) Godtgjørelse for den med Bedriften følgende Risiko, han selv har overtaget, uagtet han kunde have assureret sig mod den; 4) Godtgjørelse for den almindelige Foretningsrisiko, nemlig den Risiko, mod hvilken han overhodet ikke har kunnet assurere sig, og endelig 5) det Overskud, han beholder tilbage efter at have beregnet sig passende Godtgjørelse for de fire nævnte peronlige Produktionsopofrelser.»⁵⁸

Aschehougs firebinds verk ble standardverket som de etterfølgende norske økonomer, deriblant Morgenstjerne i sin andre utgave, refererte til. Det fikk en slik anseelse at i stedet for å referere til de originale kildene var mange forfattere tilfreds med å referere til hans *Socialøkonomik*. Hans synspunkter generelt og spesielt hans syn på entreprenørens rolle for produksjon og økonomisk vekst i samfunnet, hvor han fulgte og utdypet Say, fikk et slikt gjennomslag at det preget norske lærebøker i økonomi og undervisningen i statsøkonomi til midten av trettitallet og i enkelte tilfeller lenger.

8 ENTREPRENØRENS ROLLE VED BEGYNNELSEN AV DET 20 ÅRHUNDRE

I 1902 ble Oskar Jæger (1863-1933), som i 1894 hadde skrevet en avhandling om Adam Smith, utnevnt i et nytt professorat i statsøkonomi. Jæger er blitt kalt den moderne blant de norske universitetsøkonomene. Han samarbeidet med Aschehoug og han var den ledende når det gjaldt introduksjonen av den marginale verditeorien i norsk samfunnsøkonomi. Den neoklassiske teorien endret den samfunnsøkonomiske vitenskap. Faget ble mer teoretisk og forskjellen mellom det rent faglige og politikken ble klarere. I tillegg førte innføringen av det parlamentariske system i 1884, og den påfølgende utvidelse av stemmeretten til nye samfunnsforhold som også skapte nye rammer for den økonomiske profesjon og økonomien i det hele. Resultatet av alle disse endringene var en mer aktiv og omfattende politikk og et langt sterkere statlig engasjement. I 1904 ble også et nytt studium i statsøkonomi innført ved universitetet.

På grunnlag av sine forelesningsnotater utga Jæger i 1922 en foreløpig utgave av læreboken *Teoretisk Socialøkonomik*. Den var tenkt som andre bind i et fembinds samlet framstilling av «den hele socialøkonomik og finansvidenskap». Første bind skulle inneholde sosialøkonomikkens historie, annet bind den teoretiske sosialøkonomikk, tredje bind læren om penger, kreditt og bankvesen, fjerde bind den praktiske sosialøkonomikk og femte bind finansiell læren. Av disse forelå ved hans død også et utkast til første og femte bind.

Teoretisk Socialøkonomik ble nyttet som lærebok i statsøkonomi til langt ut på trettitallet. Da den etter hvert ble utsolgt tok Ragnar Frisch (1895-1973) initiativ til at den i 1934 ble gitt på nytt, med kun små endringer.⁵⁹

Driftsherren eller entreprenøren har en framtrædende plass i Jægers framstilling. Dette til tross for at han, i motsetning til Aschehoug, ikke regner driftsherren som en fjerde produksjonsfaktor. I fjerde hovedavsnitt kalt *Den Økonomiske Produktion*, drøfter Jæger driftsherrens oppgaver:

«Den for hvis regning den produktive virksomhet drives, kalder man driftsherre Driftsherre kan saaledes ikke bare de private producenter være, men ogsaa staten og kommunen. Det karakteristiske for driftsherren er, at han bærer den med bedriften forbundne risiko. Dette viser sig deri, ad den saakaldte driftsherregevinst som er en fra grundrenten, arbeidslønnen og kapitalrenten værsensforskjellig indtægt, altid tilfalder den for hvis regning og risiko bedriften drives, og som da

⁵⁸ Ibid. Bind IV, kapittel 83 Driftsherreindtægt og Driftsherregevinst s. 7-8.

⁵⁹ Ibid. Bind IV, s.12.

ogsaa til gjengjæld altid maa bære de med bedriften forbundne driftsherretap.

Som regel fremstilles det som driftsherrens opgave at planlægge produktionen, at forene de dertil fornødne produktionsmidler, at sætte bedriften igang og lede den paa en saadan maate, at den gir størst mulig indtægt. Faktisk overtar ogsaa de fleste private driftsherrer selv denne økonomiske funktion og oppebærer derfor den indtægt som man i socialøkonomikken kalder driftsherreløn.»⁶⁰

Jæger mente imidlertid at det ikke var riktig å behandle driftsherrens funksjon som en selvstendig produksjonsfaktor, «idet man taler om driftsherretalentet som en særskilt produktiv kraft ved siden av arbeidskraften». Dette skyldes at driftsherrenes arbeid er av samme slag som åndsarbeiderne og arbeid som utføres av fastlønnede driftsledere. Selv om det er viktig for produksjonens gang at bedriftenes ledere både er dyktige og har talent så gjelder dette for alt arbeid og ikke minst gjelder det i bedrifter uansett om bedriftene ledes av en driftsherre som driver for egen regning eller av en person som har overtatt ledelsen for en på forhånd bestemt godtgjørelse. I tillegg understreker han at resultatet ikke alltid avhenger av dyktighet og talent: ”Og dertil kommer, at det heldige utfald av bedriftens ledelse ikke bare beror paa driftsherretalentet, men i likesaa høi grad paa raadigheten over de til enhver tid nødvendige pengemidler, samt ikke sjelden paa det rene held eller den rene slumpelykke. Naar uheldet er ute, vil ofte ikke det allerstørste driftsherretalent kunne avverge tap eller endog likefram ruin.»⁶¹

Han hevder i *Innledningen* til sjette hovedavsnitt om *Den Økonomiske Fordeling* at produksjonens avkastning i første hånd tilhører den entreprenør for hvis regning den drives. Dersom entreprenøren eier alle de anvendte produktionsmidlene vil naturligvis den samlede avkastning definitivt tilfalle ham og det blir da ikke tale om noen fordeling i egentlig forstand. Han understreker imidlertid at det allikevel blir en oppgave for den teoretiske sosialøkonomi å påvise hvor mye av avkastningen som økonomisk sett kan ansees som grunnrente, arbeidslønn, kapitalrente og som driftsherreinntekt. I et slikt tilfelle hevder han at driftsherren eller entreprenøren i tillegg til entreprenørinntekten, som også kan være negativ, oppebærer selvprodusert grunnrente, arbeidslønn og kapitalrente. Det alminnelige er imidlertid, som allerede Say påpekte, at entreprenørene, i tillegg til den kapitalen de selv har, må leie jord, låne kapital og ansette arbeidere. I så tilfelle må de betale eierne av disse grunnleie, kapitalrente og arbeidslønn.

Entreprenørinntekten eller driftsherreinntekten deler Jæger inn i driftsherrelønn og driftsherregevinst:

«Denne første bestandel av driftsherreindtægten kaldes driftsherreløn. Den maa holdes ut fra al anden selvproducert arbeidsløn som driftsherren oppebærer ved selv at utføre arbeide i sin bedrift som ikke gaar ind under hans funktion som driftsherre. Driftsherrelønningen er først og fremst godtgjørelse for planlæggelsen av nye bedrifter, og det dermed forbundne arbeide med at tilveiebringe og ordne med de nødvendige produktionsmidler. Videre godtgjørelse for at igangsætte virksomheten og føre det daglige tilsyn og den daglige ledelse, sørge for produkternes avsætnign o.s.v.»

Den anden bestandel av driftsherreindtægten ansees i almindelighet som en risikopræmie og kaldes driftsherregevinst.»⁶²

Fra Jægers framstilling av økonomiens som vitenskap er det klart at entreprenøren har en viktig rolle å spille og at entreprenørene er betydningsfulle for økonomisk utvikling og vekst i et samfunn. I forhold til Say er entreprenørbegrepet noe utvidet men kjernen er den samme.

Petter Thorvald Aarum (1867-1926) tok juridisk embetseksamen i 1893. Deretter gjorde han en bemerkelsesverdig karriere i embetsverket og ble til slutt departementsråd. Hans store interesse var imidlertid samfunnsøkonomi, et fag han på egen hånd studerte. I 1908 tok han en doktorgrad i arbeidsmarkedsøkonomi. I 1917 ble han tilbudt og aksepterte et professorat i stats-

⁶⁰ Frisch sørget også for å få utgitt Jægers utkast til første bind *Socialøkonomikkens Historie*.

⁶¹ Jæger (1934), kapitel IV *Produktionens organisation*, s.131.

⁶² Ibid. s. 132.

økonomi. Her skal det også nevnes at han, etter modell fra Universitetet i København, allerede i 1898 utarbeidet et program for et studium i statsøkonomi ved universitetet.⁶³ Etter en del motstand ble dette programmet akseptert og et to årlig studium i statsøkonomi startet i 1904.

Han utga i 1924, basert på sine forelesningsnotater, første bind kalt *Teoretisk Social-økonomik* av et to binds verk kalt *Læren om Samfundets Økonomi*. Hans framstilling var ment å erstatte Aschehous store fire binds verk som en lærebok for studentene, men ikke som et verk for videre studier.

I tredje hovedavsnitt *Produktionen* drøfter han innledningsvis de produktive krefter og de ulike produksjonsfaktorene. Han starter med å klarlegge hva som menes med produksjonsmidler:

«Man kalder den approprierte jord, det menneskelige arbeide, og arbeidets hjelpemidler eller kapitalen for produktionsmidler. ... Foruten produktionsmidler har man kalt disse produktionsfaktorer.»⁶⁴

Deretter trekker han inn driftsherren eller entreprenøren og drøfter om denne bør regnes som en fjerde produksjonsfaktor eller ikke:

«Til disse [produksjonsfaktorene] har Marshall og med ham flere andre forfattere villet føie til den fjerde produksjonsfaktor, den økonomiske organisations- og ledervirksomhet eller den virksomhet som driftsherren utøver ved å organisere produksjonen og bringe de tre andre produktionsfaktorer til samvirke paa en bestemt maate. Grunnlaget for denne fjerde produktionsfaktor skulde da være driftsherredygtigheten eller som enkelte sier driftsherretalentet, (the business ability, managing ability). Det er ganske vist saa at driftsherrens evne til at organisere og lede produktionsvirksomheten paa bedste maate er av overordentlig stor betydning for produktionens avkastning, men det er tvilsomt om man av den grund er berettiget til at stille op denne eller den derpaa grundede virksomhet som en egen art av produktionsfaktorer. Det skulde synes naturligare at henregne driftsherrevirksomheten under begrepet arbeide, som jo omfatter ikke bare det rent kropslige arbeide, men ogsaa aandsvirksomhet av forskjellig slags, og hva driftsherre talentet angaar saa skiller det seg vel egentlig ikke fra andre arter av «talent» eller anlæg for en viss slags virksomhet. Aschehoug begrunder sin tilslutning til Marshall paa dette punkt væsentlig dermed, at man paa denne maate faar en bestemt kilde at henføre den indtægtsart til, som kaldes driftsherregevinsten, idet der da til produktionsfaktoren jord svarer indtægtsarten jordrente, til produktionsfaktoren arbeide arbeidsløn, til produktionsfaktoren kapital kapitalrente og til produktionsfaktoren driftsherre driftsherregevinst.»⁶⁵

Aarum aksepterer imidlertid ikke denne begrunnelsen og finner den mangelfull av to grunner. For det første svarer ikke alle de nevnte inntektsarter helt til noen bestemte av de nevnte produksjonsfaktorene. For det andre er det ikke riktig å klassifisere produksjonsfaktorene etter inntektskategoriene i fordelingslæren. Produksjonsfaktorene må klassifiseres etter den rolle de spiller i produksjonen og inntektsartene etter de årsaker som har vært medvirkende ved fremkomsten av de forskjellige inntekter.

Deretter foretar han en grundig gjennomgang av de tre produksjonsfaktorene jord, arbeid og kapital og deres rolle i produksjonen. Denne drøftingen blir etterfulgt i *Produktionens avkastningslove* hvor han etter eget utsagn gir en framstilling av «den økonomiske teoris siste landvinninger»⁶⁶. Aarum var på dette tidspunkt selv i gang med et større forskningsprosjekt om produksjonsteori. I siste kapitlet *Produktionens organisation* drøfter han *Den forretningsmæssige organisation av produktionen*. Her tar han først opp forskjellen mellom en bedrift og driftsherren eller entreprenøren.

«Ordet bedrift betegner [i tillegg til å være en teknisk produksjonsenhet] imidlertid ogsaa en

⁶³ Ibid. s. 451.

⁶⁴ Et studieprogram i Nationaløkonomi hadde blitt etablert ved Universitetet i København i 1848.

⁶⁵ Aarum (1924) kapittel 1 *Produktionens grundvilkår*.

⁶⁶ Aarum (1924) kapittel 1 s. 162-163.

økonomisk enhet og omfatter da en paa bestemt maate avgrænset økonomisk virksomhet som drives for ett bestemt retssubjekts (naturlig eller juridisk persons) regning, enten i det øiemed at skaffe et økonomisk utbytte i form av nettoindtægt av virksomhetens avkastning (paa tysk Unternehmung i motsætning til Betrieb som er den tekniske enhet) eller for å tilfredsstille visse behov (tysk Wirtschaft). Den som driver virksomheten kaldes uten hensyn til dens formaal driftsherre (Unternehmer, undertaker, entrepreneur). Driftsherren har den viktige opgave at planlægge og lede bedriften og bære dens risiko, d.v.s. det juridiske ansvar for dens forpligtelser lige overfor andre private personer og de offentlige myndigheter samt den økonomiske byrde som bestaar deri at han maa bære tapet, naar virksomheten av en eller anden grund ikke lønner sig eller dækker sine utgifter.»⁶⁷

Deretter drøfter han disse oppgavene mer inngående og konkluderer.

» Vi sier derfor at driftsherrens opgave som saadan, eller driftsherrevirksomheten, omfatter saavel bedriftens ledelse som overtagelse av dens risiko. I enkelte henseender kan der lægges en større vekt på den ene, i andre paa den anden av disse funksjoner, men dette medfører ikke at nogen enkelte av dem bør gjøres til eneste kriterium for begrepet.»⁶⁸

I fjerde avsnitt *Fordelingen* drøfter Aarum inntekten til de tre produksjonsfaktorene arbeid, kapital og grunn dvs. arbeidslønnen, kapitalrenten og grunnrenten. I dette avsnitts kapittel *Driftsherreindtægten* drøfter han hva han kaller *Den ordinære driftsherreindtægt* og *Den ekstraordinære driftsherreindtægt*.⁶⁹ Som bedriftens innehaver opptjener driftsherren eller entreprenøren en bruttoinntekt. Fra denne må han trekke alle utgifter som følger av produksjonen. Den rest som blir til overs består blant annet av rente av den kapital driftsherren selv har i bedriften, grunnrente dersom driftsherren har stillet egen grunn til disposisjon. Siden det er som kapitalist og grunneier han får disse inntektene bør de medregnes under utgiftene og derfor trekkes fra bruttoinntekten. Resten av bruttoinntekten er driftsherreinntekten og den er sammensatt av ulike inntektskomponenter: 1) godtgjørelse for driftsherrens virksomhet som leder av bedriften, driftsherrelønn (wages of management, Unternehmerlohn), 2) godtgjørelse for den med virksomhetens forbundne risiko som er overtatt av driftsherren, 3) i visse tilfelle, men ikke i alle, en ekstrasfortjeneste utover dette, driftsherregevinst eller profitt. De to første kan, ifølge Aarum, sammenfattes i begrepet den ordinære eller normale driftsherreinntekten mens den siste er driftsherregevinst i egentlig forstand eller profitt.^{70,71}

Driftsherregevinsten eller profitten vil være bestemt av en rekke forhold. Aarum trekker i den forbindelse fram bedrifter som er ledet med større dyktighet, er bedre organisert, eller ligger lengre fram i utviklingen av det tekniske produksjonsutstyr enn gjennomsnittet. Selv om Aarum ikke inkluderer entreprenøren eller entreprenørens oppgaver som en fjerde produksjonsfaktor, er det klart at entreprenøren har en framtrædende plass både i produksjonsteorien og i fordelingsteorien. Han følger Says beskrivelse av entreprenørens oppgaver men inkorporerer de forhold som i noen grad ble trukket inn av Morgenstierne, Aschehoug og Jæger.

Kristian Schönheyder (1874-1953) utga i 1934 læreboken *Hovedpunkter i økonomiens teori og politikk*. Boken ble utarbeidet som grunnlag for undervisningen i faget ved Oslo Handelsgymnasium men fikk en større anvendelse ved Norges Handelshøyskole da Schönheyder tiltrådte som den første professor i sosialøkonomi i 1935.

I avsnittet *Produksjon og verdi* drøfter han innledningsvis produksjon og produktiv virksomhet og allerede her slår han fast driftsherrens eller entreprenørens store betydning.⁷² I den øko-

⁶⁷ Ibid. Kapittel 2 s. 180-215.

⁶⁸ Ibid. Kapittel 3 §2 s. 224-225.

⁶⁹ Ibid. s. 226.

⁷⁰ Ibid. Kapittel 5 §1 og §2 s. 328-336.

⁷¹ I en fotnote hevder Aarum; „ at det i den engelske litteratur tidligere var almindelig at betegne hele entreprenør inntekten eller driftsherreinntekten (herunder også rente av driftsherrens kapital) med navnet profit. Man satte den i forhold til driftsherrens kapital og kaldte dette profitsatsen, *the rate of profit*.»

⁷² Ibid. s. 328-329.

nomiske virksomhet blir de tre ulike produksjonsfaktorene natur, arbeid og kapital brakt;

«til å samvirke etter en bestemt økonomisk plan under ledelse av en driftsherre, og som av mange teoretikere nu betraktes som den fjerde faktor i produksjonen, - særlig fordi det er han som bærer den med all produksjon nødvendig forbundne risiko, »

Schønheyder understreker at selv om en betrakter entreprenøren som en selvstendig produksjonsfaktor behøver ikke det å bety at han ikke er den samme person som arbeideren. Entreprenørens funksjon og arbeiderens funksjon kan i mange tilfeller være forent i samme person.

I avsnittet *Driftsherre, bedrift og bedriftsformer* drøfter han driftsherrens viktigste oppgaver.⁷³

«Driftsherre er enhver som driver økonomisk virksomhet for egne regning. Han kan ved siden av å være driftsherre også være alminnelig arbeider i bedriften og eier av jord og kapital. Hans oppgave som leder av bedriften må imidlertid holdes skarpt ut fra den funksjon han måtte ha ved samtidig å være arbeider eller eier av produksjonsmidler.»

Driftsherren har to hovedoppgaver: Den første er å få bedriften i gang og lede driften. Resultatet her vil i stor grad avhenge av driftsherrens dyktighet og initiativ. Den andre består i å bære bedriftens risiko. Her vil driftsherrens dyktighet dvs. evnen til å bedømme eller vurdere forholdene riktig og å ta en risiko når den kan ha stor betydning. Den stadige utvikling og forandring på det økonomiske området stiller i følge Schønheyder de største krav til driftsherrens personlige egenskaper.

I hovedavsnitt *Den sociale fordeling* drøfter han entreprenøreinntekten.⁷⁴ Når en bedrifts omkostninger til grunnrente, kapitalrente, råstoffer, mellomprodukter, arbeidslønn etc. er dekket av årets bruttoinntekt vil det i alminnelighet bli et overskudd tilbake som utgjør entreprenørens eller driftsherrens personlige inntekt, driftsherreinntekten. Driftsherre-inntekten kan deles i driftsherrelønnen, som er vederlag for det personlige arbeid driftsherren har nedlagt i virksomheten, og driftsherregevinsten. *«Driftsherregevinsten står i forbindelse med den tekniske og økonomiske risiko som er forbundet med all økonomisk virksomhet, - og med vurderingen av denne risiko.»* Driftsherre- eller entreprenørgevinstens størrelse vil avhenge sannsynlighetene for gevinst og tap, men vil i stor grad være avhengig av dyktigheten til driftsherren.

Schønheyder følger Say og understreker at driftsherrens oppgaver i det moderne bedriftsliv er en stadig kamp for å holde skritt med utviklingen og at driftsherrens dyktighet er av vesentlig betydning i både bedriftsliv og for den økonomiske utvikling i hele samfunnet.

Thomas Sinding (1896-1951) tok juridisk embetseksamen i 1918 og statsøkonomiske embetseksamen i 1920. Han forsvarte sin doktoravhandling i 1928, ble dosent i 1934 og professor i 1947. I 1935 utgav han på grunnlag av sine forelesninger for jurister og begynnende sosialøkonomer sin lærebok *Socialøkonomisk teori* i fem deler. Denne boken har blitt utgitt i et stort antall utgaver også etter hans død.

En gjennomgang av boken, på om lag 550 sider, viser at det er den engelske klassiske skole, Smith, Ricardo, Malthus, Senior og Stuart, sammen med Böhm-Bauwerk, Marshall og Fisher som er hans favoritter. Han nevner ikke Say i det hele tatt.

Tiltross for dette er hans innflytelse tydelig, noe som kan bli sett i setningen: *«Det vi frambringer ved produksjon, er nytte.»*⁷⁵ Driftsherrens eller entreprenørens betydning for produksjonen og for økonomien som helhet er skjøvet noe i bakgrunnen. Imidlertid drøfter han i avsnittet om *Produksjonsfaktorene*, entreprenøren eller driftsherrens stilling.

«De foregående paragrafer handlet om de tre produksjonsfaktorer, arbeide, grunn og kapital. Disse tre produksjonsfaktorer kan enten anvendes av innehaverne for egen regning eller stilles til

⁷³ Schønheyder (1934) første hovedavsnitt *Økonomiens alminnelige del* s. 41-42.

⁷⁴ Ibid. kap. III s. 71-79.

⁷⁵ Ibid. Kap IV *Den privatøkonomiske driftsherreinntekt og samfundets planøkonomi* s. 216-227.

disposisjon i andres økonomiske virksomhet. I første tilfelle er det almindelig å si at innehaveren av vedkommende produksjonsmiddel er driftsherre – i den videste betydning av ordet. I de fleste tilfelle forutsetter den moderne produksjon et samvirke mellom de forskjellige produksjonsfaktorer. Det blir da driftsherrens ene oppgave å organisere dette samarbeide”.⁷⁶

Spørsmålet om en kan behandle driftsherren som en egen produksjonsfaktor blir også drøftet av Sinding. Betingelsen for dette må da være at driftsherren yter noe spesielt, som ikke går inn under de økonomiske funksjoner å stille arbeid, grunn og kapital til disposisjon. Han understreker riktignok at det å organisere og lede samarbeidet mellom produksjonsfaktorene som finner sted i det moderne samfunn er en viktig oppgave men «*det er dog bare en form for kvalifisert åndsarbeid*». Imidlertid understreker han at driftsherren utfører en annen viktig funksjon ved siden av å selve organiseringen av samvirket mellom produksjonsfaktorene, «*han bærer risikoen*». Dersom en vil oppstille driftsherren som egen produksjonsfaktor må det derfor være på dette grunnlag. Han tror imidlertid at dette vil virke «*som en litt kunstig formell konstruksjon*» på leserne, og legger til at de fleste økonomiske forfattere kun regner med arbeid, grunn og kapital. Han avslutter med i alle tilfelle å fastholde at driftsherrens oppgave er; «*å organisere de tre produksjonsfaktorene i et fruktbringende samarbeid og å bære risikoen ved virksomheten*”.⁷⁷

Hvor mye driftsherren eller entreprenøren kan tjene på denne virksomheten drøftes i avsnittet *Inntekt ved virksomhet for egen regning*.⁷⁸ Sinding hevder her at driftsherreinntekten kort og godt er den «*samlede inntekt som en driftsherre opnår, efter at han har betalt de forskjellige bokholdermessige omkostninger og foretatt de nødvendige bokholdermessige avskrivninger*». Driftsherregevinst er et uttrykk, som i følge Sinding, er brukt for å karakterisere merfortjenesten når man har trukket fra en «normal» arbeidslønn, grunnrente og kapitalfortjeneste. Imidlertid kan merfortjenesten kun være nok til å kompensere for tapene i dårligere år. Sinding snakker derfor om den egenlige driftsherregevinsten hvor man har kompensert for disse tapene.

Driftsherrens dyktighet, hans forretningstalent, hans intuisjon eller teft og hans rolle som risikobærer drøftes også. I et eget avsnittet drøfter han forretningstalentet i forskjellige situasjoner. Her slår han fast at det viktigste er selve «*evnen til å bedømme foretningschansene*».⁷⁹

Tiltross for at framstillingen av entreprenørens rolle og betydning er noe redusert hos Sinding, i forhold til tidligere norske lærebøker, så har Says entreprenør på ingen måte forsvunnet.

Jean-Baptiste Say introduserte entreprenøren som en som påtar seg lederansvar og som skaper produkter ved å kombinere produksjonsfaktorene arbeid, land og kapital. Disse produktene selger han for å få størst mulig fortjeneste. Entreprenøren påtar seg risikoen av denne forretnings aktivitet ved å bruke egen og lånt kapital. Say understreker at entreprenøren har stor betydning for et samfunns økonomiske vekst og utvikling.

Vår gjennomgang så langt viser at Says entreprenør ble overtatt, utførlig beskrevet og i noen grad utvidet i lærebøkene til de norske universitets økonomene Schweigaard, Morgenstjerne, Aschehoug, Jæger, Aarum, Schönheyder og Sinding. Selv om de engelske klassiske økonomene og Alfred Marshall etter hvert fikk en betydelig innflytelse førte ikke dette til at entreprenørens rolle og betydning ble redusert. Fram til i hvert fall på midten av trettitallet fikk derfor norske studenter i statsøkonomi en klar forståelse av entreprenørens betydning i produksjonen, i markedstilpasningen og for økonomisk vekst og utvikling i samfunnet.

9 ENTREPRENØREN FORSVINNER

I 1925 ble Ragnar Kittil Frisch (1895-1973), ansatt av Professor Aarum som assistent på et

⁷⁶ Sinding (1935), s. 22.

⁷⁷ Ibid. Tredje hoveddel *Produksjon*, i kapittel 1 s. 167.

⁷⁸ Ibid. s. 168.

⁷⁹ Ibid. Fjerde hoveddel *Fordeling*, kapittel 4. s. 326 – 341.

forskningsprosjekt i produksjonsteori. Frisch hadde påbegynt sine studier ved Universitet i Oslo i 1917. Han hadde opprinnelig valgt statsøkonomi som studium siden dette studiet hadde kortest studietid. Her må imidlertid hans lærere Jæger og Aarum ha vakt hans interesse for faget. I 1919 tok han eksamen med utmerkelse. Ettersom han var det eneste barn til en gullsmed, og var utpekt til å overta familiebedriften, fullførte han også sin læretid i dette faget. Han tok de nødvendige eksamener og ble svenn i 1920.

De økonomiske studiene må imidlertid ha fasinert Frisch. De neste årene brukte han derfor til å studere økonomi, matematikk og statistikk i utlandet. Han oppholdt seg nesten tre år i Frankrike og besøkte Storbritannia, Tyskland, Italia og De forente stater.

I 1926 forsvarte Frisch sin doktorgrad ved Fakultetet for Real FAG. Hans avhandling. «*Sur un problème d'économie pure*» var et forsøk på å utvikle et aksiomatisk grunnlag for nytten, som et kvantitativt begrep for å måle statistiske variasjoner i grensenytten av penger. Som en lovende forsker mottok han et Rockefeller-stipend og dro til De forente stater. I 1929 ble han utnevnt til dosent ved Universitetet i Oslo. Da universitetet i 1931, etter å ha fått en ekstra bevilgning fra Stortinget, opprettet et personlig professorat for Frisch, avslo han et tilbud om fast stilling ved Yale University og tiltrådte stillingen som professor i økonomi og statistikk. Året etter ble han en av to direktører for det nye Rockefeller finansierte Sosialøkonomisk Institutt.⁸⁰

I løpet av trettiårene deltok Frisch i et stort antall internasjonale aktiviteter og konferanser og han publiserte kontinuerlig. Han var for eksempel blant en liten gruppe initiativtakere, som i 1931 etablerte *The Econometric Society*. I 1933 ble han den første redaktøren av tidsskriftet *Econometrica*, en stilling som han innehadde i mer enn 20 år. Hans internasjonale engasjement førte selvsagt også til at han hadde stor innflytelse internasjonalt. Da den Svenske Sentralbanken i 1969 etablerte en pris i økonomi til Alfred Nobels minne fikk Frisch prisen sammen med nederlenderen Jan Tinbergen. De fikk prisen for deres utvikling av dynamiske modeller i analyse av økonomiske problemer.

Som professor i økonomi og statistikk, og som en av lederne for Institutt for Sosialøkonomi ved Universitetet i Oslo startet Frisch sitt store prosjekt med å bringe sosialøkonomien som vitenskap ut av «*tåkeheimen*». Han kjempet mot det han kalte «*fiksjonsøkonomi*» og hans motstandere, og dem var det i begynnelsen mange av, tilhørte hva han kalte «*det uopplyste pengeveldet*». Han var overbevist om at økonomisk teori måtte bygge på matematiske modeller og kvantitativ analyse. Den nye sosialøkonomiske vitenskapen skulle funderes på et presist matematisk språk. Bruken av matematikk førte til større presisjon og mye større kontroll av forutsetningene. Det var i følge Frisch kun ved matematiske modeller at det var mulig å gjennomføre kompliserte resonneringer og analyser. Han fremmet disse ideene med stor entusiasme, talent og kraft. Han var i stand til å nedkjempe all opposisjon mot den nye retningen og han lyktes i å sette sitt sterke preg på det nye femårige studieprogrammet i sosialøkonomi som ble godkjent av universitetet i 1935.⁸¹

Takket være styrken i det nye studieprogrammet og den nye staben han lyktes i å rekruttere til Sosialøkonomisk Institutt, kunne Frisch i løpet av kort tid, å feie all motstand til side og skape sin egen skole, den såkalte «Osloskolen» innen økonomisk forskning og undervisning.⁸² Denne skolen kan, i henhold til Eriksen og Sæther (2006), bli karakterisert med innføringen av kvantitative metoder i økonomisk forskning og undervisning, etablering av økonometri som et viktig og nødvendig hjelpemiddel, utviklingen av nasjonalregnskap, nasjonalbudsjettering og makroøkonomiske planleggingsmodeller. Skolen ble i økende grad preget av en skepsis til å

⁸⁰ Sinding (1934), s. 341.

⁸¹ Den andre direktøren var Professor Ingvar Wedervang (1891-1961). Da han i 1937 ble rektor ved Norges Handelshøyskole ble Frisch alene leder. Bjerkholt (2000) hevder at et sammenfall av omstendigheter førte til at Sosialøkonomisk institutt ble etablert i 1932, og at dette hadde en avgjørende innflytelse på så vel karrieren til Ragnar Frisch som utviklingen av empirisk sosialøkonomisk vitenskap i Norge. I følge Eriksen m.fl. (2006) burde han ha lagt til at det også fikk en viktig, om enn tvilsom, innflytelse på statlig økonomisk planlegging og økonomisk utvikling i etterkrigstidens Norge.

⁸² En av de sterkeste motstanderne var Thomas Sinding. Se Eriksen og Sæther (2006) side 9 og 10.

bruke markedene til å allokere ressurser og å fordele goder. Frisch og hans tilhengere var heller ikke interessert i den internasjonale debatt som raste om hvorvidt en sentralstyrt planøkonomi i det hele tatt var mulig og om den kunne gi en effektiv ressursallokering og godefordeling.

I det nye studieprogrammet og den nye skolen var der ikke noen plass for entreprenøren. Dens funksjon og rolle i økonomien forsvant fullstendig fra undervisningen i sosialøkonomi. Entreprenørens viktige rolle i en markedsøkonomi ble skiftet ut med planøkonomer utdannet ved universitetets Sosialøkonomiske institutt. Fra sine stillinger i departementene, tok planøkonomene detaljerte investeringsbeslutninger.

Nå er det ikke bare på grunn av «Osloskolen» at entreprenøren forsvant. Vi har allerede nevnt innflytelsen fra de engelske økonomene og spesielt Alfred Marshall. Sosialismens betydelige frammarsj internasjonalt og i Norge på trettitallet har også utvilsomt spilt en stor rolle.⁸³ To økonomer Aase Lionæs og Arne Skaug utgav i 1935 en liten lærebok kalt *Tidens Sosialøkonomi*. De starter med å slå fast at boken er en sosialistisk lærebok i sosialøkonomi, beregnet til bruk i arbeiderbevegelsens opplysningsarbeid. Utgangspunktet er at: «Vi lever nu midt opp i en økonomisk overgangstid, hvor et økonomisk system, kapitalismen, er ferd med å gå til grunne, mens et nytt, sosialismen arbeider seg frem.» Entreprenøren ville, etter deres oppfatning, spille en ubetydelig rolle i et sosialistisk samfunn. Det bør nevnes at de to forfatterne ble framtrædende politikere i Arbeiderpartiets lange regjeringstid etter andre verdenskrig.⁸⁴

Frisch startet så tidlig som i 1926 å gi forelesninger i produksjonsteori ved Universitetet i Oslo. Dette fortsatte han med helt til på slutten av 1950-årene. I 1962 ble den niende utgaven av første del av hans forelesningsnotater i produksjonsteori utgitt på norsk med tittelen *Innledning til produksjonsteorien* og i 1965 ble både første og andre del oversatt til engelsk og utgitt som *Theory of Production*. Denne boken er et klart brudd med tidligere lærebøker i faget. Her er der absolutt ingen henvisninger til entreprenøren eller entreprenørens rolle i produksjonen. Der er noen henvisninger til Alfred Marshall, hvis *Principles of Economics* hadde vært på pensumlisten i faget ved universitetet, siden Aschehoug introduserte boken på 1890-tallet. Marshalls vektlegging av forretningsledelse, og hans syn på entreprenøren som en fjerde produksjonsfaktor nevnes ikke. Han har noen henvisninger til Leon Walras, men hans sterke understrekning av entreprenøren og entreprenørens rolle i en markedsøkonomi nevnes ikke.

I innledningen kalt produksjonens grunnbegreper tar Frisch opp spørsmålet om produksjonens tekniske, finansielle og politiske organisasjon.

«Når vi taler om produksjonens organisasjon, tenker vi på hvorledes de enkelte personer, maskiner, naturherligheter osv. (eller grupper av slike) virker sammen for å frambringe produksjonsresultatet. Dette systemet er i det vesentlige karakterisert ved hvem det er som avgjør hvorledes de enkelte operasjoner skal utføres, og på hvilke kriterier vedkommende bygger sin avgjørelse (for eksempel priser eller andre vurderingskoeffisienter). Dette dirigeringsspørsmålet er organisasjonens fundamental spørsmål.»⁸⁵

Fra dette sitatet kunne en lett tenkt seg at Frisch ville ha tatt opp entreprenørens rolle som den som tar avgjørelsene og leder bedriftsorganisasjonen. Men dette skjer ikke. Han fortsetter: «Vi gjenfinner det [dirigeringsspørsmålet] overalt både i mikro- og makrokosmos. Ta en fabrikk, likegyldig om det er i et privatkapitalistisk eller i et sosialistisk samfunn. Fabrikken har en teknisk leder, som avgjør alle de viktige spørsmål om den løpende produksjon.»

Han peker riktignok på at bedriftsledelsen i et privatkapitalistisk samfunn er ansvarlig overfor eieren eller eierne av fabrikken og i et sosialistisk samfunn til myndighetene i den bransje

⁸³ I følge Berg & Hanisch (1984) ble begrepet «Osloskolen» sannsynligvis først brukt av økonomen Ole David Koht-Nordby i en anmeldelse av boken *Hva krigen kostet Norge* i *Verdens Gang* 22.09 1945.

⁸⁴ Her kunne en også trukket inn de totalitære bevegelsene fascisme, kommunisme og nazisme. De var alle sterke tilhengere av nasjonal planlegging og hadde liten bruk for entreprenørene.

⁸⁵ Lionæs og Skaug (1935), s. 108-109.

som fabrikken tilhører. Hans tekniske syn på samfunnet uttrykker han på følgende måte:

«Hele den produktive virksomhet i samfunnet skjer altså innenfor et organisasjonssystem hvor det er grupper og celler med overordnings- og underordningsforhold for så vidt det gjelder ledelsen, og hvor det er mange tekniske avhengighets forhold mellom gruppene i form av produktleveranser, transporttjenester osv. Jo lenger ned i mikrokosmos, dess mer er ledelsen preget av teknisk kompetanse og ansvar; jo høyere opp i makrokosmos, dess sterkere blir det finansielle og politiske innslag.»⁸⁶

Organiseringen av produksjonen er ikke bare avhengig av det tekniske elementene men også av de finansielle og politiske og han legger til at de har «spillet inn og gjensidig påvirket hverandre». Men Frisch konkluderer med at det ligger utenfor rammen av hans produksjonsteori å ta dette opp til diskusjon.

I et eget avsnitt kalt *Risiko og antesipasjon i produksjonsteorien* drøfter han kort risiko, men sier klart at dette ikke vil bli behandlet i noen større utstrekning idet han regner med at det er innkalkulert i de tekniske lovmessighetene.⁸⁷ Spørsmålet om hvem tar initiativ til å sette i gang en virksomhet og hvem som tar risikoen blir overhodet ikke drøftet.

Frisch vektlegging av den tekniske siden av produksjonen bør kanskje også sees i sammenheng med hans nære forhold til ingeniørprofesjonen. Han var redaktør av *Nordisk tidsskrift for teknisk økonomi* på 1930 tallet. Jacobsen (2000), bruker begrepet «den sosiale ingeniørkunst» når han beskrev ambisjonene til Frisch.⁸⁸

Som student hadde Frisch, som allerede nevnt, måtte lese Marshalls *Principles of Economics* og han ble en stor beundrer av Marshalls framstilling av den sosialøkonomiske vitenskap. Han fulgte derfor tradisjonen fra sine forgjengere og Marshalls bok ble også i begynnelsen pensum på det nye studieprogrammet. Hans *Notater til økonomisk teori*, som ble utgitt i flere mimeograf utgaver fra 1930-årene til 1960-årene, var opprinnelig kommentarer til *Principles*. Imidlertid utelot Frisch i sine notater Marshalls vektlegging av forretningslederskap og entreprenørskap. I en revisjon av pensum for det sosialøkonomiske studium på slutten av 1940-tallet hevdet Frisch at en ikke lenger hadde bruk for denne boken. Med støtte fra studentene og de av kollegene, som han selv hadde ansatt, lyktes det ham å få *Principles* fjernet fra pensum.⁸⁹

Utover 1930-årene ble Frisch mer og mer skeptisk til markedet og dets desentraliserte beslutninger, foretatt av bedriftslederne eller entreprenørene, og av forbrukerne, som et redskap for å allokere resurser og fordele goder. Hvordan hans syn endret seg kan, i henhold til Hanisch og Sæther (2005) og Eriksen og Sæther (2006), sees klart fra en tretti års korrespondanse mellom Frisch og redaktøren av det liberale tidsskriftet *Farmand Trygve Hoff*.

Deres utveksling av brev startet i 1935 og fortsatte, med en del avbrudd, i hvert fall til 1964. Fra denne korrespondansen går det fram at Frischs kritikk av markedsøkonomien ble mer og mer krass etter som årene gikk. På slutten av 1930-tallet eller begynnelsen av 1940-årene var han blitt overbevist om at det markedsøkonomiske system, som baserte seg på individuelle beslutninger av blant annet entreprenørene, hadde brutt fullstendig sammen og var ansvarlig for den økonomiske krisen i 1930-årene. Han utdyper sitt syn i et brev til Hoff mot slutten av 1941: "Personlig tror jeg at vi går inn i en periode hvor mer utviklete former for næringsregulering vil tvinge seg fram. De er uunngåelige – og jeg mener riktige – mottrekk mot de misforhold som hadde dannet seg. De groteske utslag vi hadde i 30-årenes depresjonsperiode: bevisst vareødeliggelse, permanent arbeidsløshet og stillestående maskiner i en verden som led nød. De skyldtes nemlig etter min mening for en vesentlig del visse «individualistiske» trekk i de økonomiske system vi hadde.»⁹⁰

⁸⁶ Frisch (1962), s. 24.

⁸⁷ Ibid, s. 24.

⁸⁸ Ibid, s. 49.

⁸⁹ Se Munthe (1999), s. 14.

⁹⁰ Kjetil Jacobsen: Fra ingeniørkunst til sosial ingeniørkunst. Norsk samfunnsvitenskap i 1930 tallets moderniseringsdiskurs. Notat ved TMV sentret UiO.

Den økonomisk planlegging som Frisch nå gikk inn for bygget på makroøkonomisk planlegging og detaljerte økonomiske reguleringer av det økonomiske liv. Han hadde ingen ting til overs for «*individualistiske trekk*» representert ved de beslutningene som uavhengige entreprenører foretok. Det var økonomene som ble uteksaminert fra det nye studieprogrammet i sosialøkonomi som skulle overta deres rolle. De skulle utføre dette arbeid i regjerings departementene og ulike direktorater. Der skulle de bestemme investeringsnivået i ulike bransjer av næringslivet, planlegge nye statsbedrifter og utføre en detaljert regulering av det økonomiske liv. Dette ville etter Frischs oppfatning føre til størst mulig økonomisk vekst og velferd i samfunnet. Selv om Frisch fortsatt snakket om nødvendigheten av intellektuell frihet, ble han overraskende nok en stor beundrer av det økonomiske planleggingssystemet i Sovjetunionen. Han gav uttrykk for dette i brevet til Hoff fra 1941 og han stadfestet sitt syn i et brev så sent som sommeren 1958. Arbeideruroligheter i Østberlin i 1953 og oppstanden i Ungarn i 1956 hadde ikke endret hans holdning.

«Den depresjon som USA – og delvis de vestlige land – for tiden gjennomgår er, etter min mening, et nytt bevis for den tekniske underlegenhet ved et meget fritt næringsliv. Det er grotesk at en i USA nå er sjeleglad over at nasjonalproduktet ikke direkte synker, mens Sovjetsamveldet har en sikker og konjunkturløs vekst på 7 a 8 pct. pr. år.»

Frisch var altså overbevist om at den økonomiske veksten var vesentlig større i øst enn i vest. At det etter hvert ble klart at den faktiske veksten i Sovjet var atskilling lavere enn de offisielle tallene ga uttrykk for, og at produksjonen av essensielle forbruksvarer som mat og klær var svært lite å skryte av, endret ikke hans syn.

Diskusjonen mellom Frisch og Hoff om hvilket økonomisk system som var det mest effektive fortsatte også på 60-tallet. I det siste brevet fra Frisch i 1964 erkjenner han at Norge ikke har fått så mye igjen for de store investeringer som vi burde, men at dette ikke er planøkonomiens feil:

«Min konklusjon av dette er ikke at en rasjonell form for økonomisk planlegging er frikonkurransen underlegen. Det er en mengde problemer som frikonkurransesystemet aldri vil kunne løse og som bare kan løses gjennom en rasjonell form for økonomisk planlegging.»

Han gir «*regjeringens udugelighet*» skylden og det faktum at den går inn for «*en ytterst naiv og fantasiløs form for økonomisk planlegging*». Imidlertid frikjente han de økonomiske kandidater han hadde bidradd til å utdannet ved Sosialøkonomisk Institutt:

«Min kritikk mot Arbeiderpartiets form for økonomisk planlegging gjelder ikke det faglige nivå hos de statsansatte økonomer, men den fantasiløse og smalsporede ramme som Arbeiderparti politikere har trukket opp for den økonomiske planleggingen.»

Frisch skapte ved sitt nye studieprogram i sosialøkonomi og ved etableringen av «Osloskolen» en revolusjon i norsk sosialøkonomi. De første kandidatene fra det nye studieprogrammet ble uteksaminert på slutten av 1930 tallet. Da et Arbeiderparti på offensiven tok over regjeringskontorene etter andre verdenskrig ble dørene åpnet for disse nye økonomene. De tok arbeid i forskningsavdelingene i Statistisk Sentralbyrå og i Finansdepartementet, og ved Sosialøkonomisk Institutt, som ble ledet av Frisch. Dette meget innflytelsesrike triumviratet kalt «*jerntrianglet*» spilte en avgjørende rolle i arbeidet med nasjonalregnskap, nasjonalbudsjetter og den økonomiske planlegging som ble utført i etterkrigstidens Norge. I tillegg spilte den praktiske utføringen av politikken, som var lagt til Prisdirektoratet og fagdepartementene en viktig rolle. Et enestående og omfattende kontrollsystem for næringspolitikken ble utformet. Det store flertall av økonomer og politikere i Norge var så indoktrinert av «Osloskolens» synspunkter at de ikke lenger kunne forestille seg at en desentralisert markedsøkonomi, hvor private entreprenører spilte en betydningsfull rolle, kunne nyttes for å få til en effektiv allokering av samfunnets ressurser og fordeling av samfunnets goder.

Det er ikke tvil om at utviklingen i Norge gikk lenger i økonomisk planlegging enn de andre landene i Vest-Europa. Norge var på vei til å bli en sentraldirigert planøkonomi med trekk som

gikk langt i retning av landene i Øst Europa. Landet ble imidlertid spart for denne skjebne ved at Norge svært motstrebende, men av økonomiske grunner, aksepterte tilbudet om Marshallhjelp. Som følge av denne beslutningen måtte landet bli medlem av og akseptere prinsippene til *The Organization for European Economic Cooperation* (OEEC) og *The General Agreement on Tariffs and Trade* (GATT).⁹¹ Dette forhindret oss fra å ta de mest ytterliggående skritt i retning av en Sovjetisk planøkonomi. På slutten av 1950-tallet var derfor de fleste restriksjonene på privat forbruk, samhandel, detaljerte kontrolltiltak for eksport og import blitt eliminert. Den statlige styringen tok fra nå av sikte på å styre kapitalstrømmene i økonomien, delvis gjennom statlige investeringer og delvis indirekte ved å influere de private investeringene og som en følge industristrukturen. Dette betydde at en på den ene side lot markedsmekanismen delvis få lov til å virke mens en på den andre siden sterkt begrenset mulighetene for private entreprenører til å foreta investeringsbeslutninger. Finansdepartementet hevdet at landets næringsstruktur var for viktig til å bli overlatt til «hverdagsregler» brukt av næringsdrivende i deres investeringsbeslutninger.⁹²

I de første to tiår etter krigen var der ingen som utfordret «Osloskolen» og dens sterke vektlegging av økonomisk planlegging og detaljert statsstyring av det økonomiske liv. Dette forandret seg imidlertid i 1970-årene. Den ble da utfordret både fra den akademiske siden, av et sterkere fagmiljø ved Norges Handelshøyskole, og fra den svake utviklingen i norsk økonomi. Dette førte i løpet av de neste ti årene til at «Osloskolen» brøt sammen og til en total endring i den økonomiske politikken. Både økonomer og politikere ble enige om at et system basert på en desentralisert markedsøkonomi ville være bedre i stand til å møte de store økonomiske utfordringene enn en sentralstyrt planøkonomi. Den selektive næringspolitikken skulle avsluttes og statens rolle skulle begrenses til en økonomisk politikk som skapte gode rammevilkår for næringslivet. Entreprenørene og andre næringslivsledere ble igjen sett på som viktige for den økonomiske utvikling i samfunnet.

10 ARVEN FRA FRISCH – ENTREPRENØREN FORTSATT NEGLISJERT

På denne bakgrunn skulle en tro at det ville være naturlig at entreprenøren igjen fikk en viktig plass i lærebøkene i samfunnsøkonomi. Dette har imidlertid ikke skjedd tross for at det innen økonomi faget, fra midten av 1960 tallet, har vært en omfattende faglig utvikling innen innovasjon og bedriftsledelse. Innovasjon kjennetegnet ved at entreprenøren påtar seg usikkerhet og risiko ved ny økonomisk virksomhet. Det har videre vært en sterk utvikling av økonomiske teori med analyse av usikkerhet i økonomiske beslutninger. Det kan blant annet vises til at de første økonomiske modellene med studier av risiko og likevektstilpasningen i finansmarkeder kom på 1960-tallet; hvor den norske økonomen Jan Mossin (1936-1987) bidro med en banebrytende studie.⁹³ Modellen for opsjonsprising kom i 1973.⁹⁴ På 1990-tallet startet utviklingen av modeller for realopsjoner, som gir ny innsikt i investeringer kjennetegnet med langsiktighet, usikkerhet og udelelighet.⁹⁵

Norske lærebøker i samfunnsøkonomi synes imidlertid å fortsette i tradisjonen med å vurdere bedriftens tilpasning utelukkende i et teknisk perspektiv der det er tale om å kartlegge tekniske forhold omkring produksjonsprosessen og videre skaffe oversikt over priser på produksjonsfaktorer og produkter. Dette omtales ofte som et «teknisk» valg: Relevant informasjon er tilgjengelig og kan i prinsippet kartlegges gjennom innsamling av data som ikke er beheftet

⁹¹ Nasjonalbiblioteket. Brevsamling nr.761B 24.08 1964.

⁹² Senere kalt *The Organization for Economic Cooperation and Development* (OECD) og *The World Trade Organization* (WTO).

⁹³ Sjøilen (2002), s. 92. Her henviser han til at uttrykket «hverdagsregler» ble benyttet av Ekspedisjonsleder Per Schreiner i notatet *Investeringskriterier* av 17.09 1963.

⁹⁴ Mossin (1966).

⁹⁵ Fisher Black og Myron Scholes, «*The Pricing of Options and Corporate Liabilities*», *Journal of Political Economy* 81 (May-June 1973)

med usikkerhet. I denne teorien er det ikke rom for å belyse hvordan nye markeder, ny kunnskap og ny teknologi gir mulighet for entreprenører til å skape ny virksomhet. Entreprenøren som en investor som tar risiko, hans betydning for produksjon og markedstilpasning, og for økonomisk vekst og utvikling i samfunnet blir heller ikke trukket inn.

Vi har foretatt en gjennomgang av alle norske lærebøker i samfunnsøkonomi og mikroøkonomi fra 1970 og til i dag: Fritz C. Holte *Sosialøkonomi* fra 1971 og 1981, Tormod Hermansen *Mikroøkonomisk teori En elementær innføring* fra 1973, Anders Dedekam *Samfunnanalyse og økonomisk teori* fra 1973 og *Mikroøkonomi* fra 2002, Arild Sæther *Mikroøkonomisk analyse* fra 1976 og 2003, Ole Hagen og Trygve Naug *Mikroøkonomi* fra 1976, Preben Munthe *Markedøkonomi* fra 1982, Preben Munthe og Jon Vislie *Markedøkonomi* fra 1986, H.J.A. Kreyberg, *Samfunn og bedrift. Del 4 Innføring i økonomi* fra 1982, Per Halvor Vale *Innføring i samfunnsøkonomi* fra 1988, Bjarne E. Ytterhus *Samfunnsstyring og økonomisk politikk* fra 1983 og 2002, og Erik Grønn *Anvendt mikroøkonomi* fra 2005. I alle disse lærebøkene er bedriftens tilpasning i tråd med arven fra Frisch. Bedriftsledelsens, driftsherrens eller entreprenørens rolle er ikke omtalt i det hele tatt.⁹⁶

Det samme gjelder læreboken til Michael Hoel og Karl Ove Moene *Produksjonsteori* fra 1993 som fortsetter tradisjonen med presentasjon av de tekniske sider ved produksjonsprosessen. Forfatterne har imidlertid med noen analyser av enkelte (partielle) problemer knyttet til usikkerhet, for eksempel konkurs (kapitel 3.4), og prisusikkerhet og investering (kapitel 13.4). I siste del av innledningskapitlet som tar for seg tre viktige forhold for kommersiell produksjon, gir forfatterne en kort omtale av funksjonen til bedriftsledelsen.

Vidar Ringstad (1986) har i 2. utgave av *Samfunnsøkonomi 1 – Mikro- og markedsøkonomi* de klareste synspunktene på rollen til «bedriftseierne». I kapitel 4.3 drøfter han hva fortjeneste kan omfatte i praksis, som bl.a. belønning for arbeidsinnsats og «know how», belønning for å ta risiko og belønning for innovasjoner. I senere utgaver av boken er imidlertid dette avsnittet ikke tatt med.

«Osloskolen» med vektlegging av sentraløkonomisk planlegging og statlig styring eksisterer ikke lenger. Det økonomiske system i Norge bygger i dag på en desentralisert markedsøkonomi. Til tross for dette har entreprenøren og hans viktige rolle i økonomien ikke blitt gjeninnført i norske lærebøker i samfunnsøkonomi eller mikroøkonomi.

11 FINNES ENTREPRENØREN I UTENLANDSKE LÆREBØKER I SAMFUNNSØKONOMI?

Det er ikke urimelig å stille spørsmål om det er et spesielt norsk fenomen at entreprenøren er forsvunnet fra lærebøkene i samfunnsøkonomi. Framveksten av neoklassisk økonomisk teori fra tiden etter andre verdenskrig, med hovedvekt på matematisk mikroøkonomi har generelt gitt liten plass til entreprenøren.

En undersøkelse som kan gi et fullstendig svar på dette spørsmålet vil bli svært omfattende og kreve en gjennomgang av lærebøkene i faget i flere land. Vi har derfor begrenset oss til en gjennomgang av noen amerikanske lærebøker i faget. Dette har vi gjort av to grunner. For det første er utviklingen innen faget etter andre verdenskrig i stor grad blitt dominert av forskningen ved amerikanske universiteter. For det andre har det vært en økende tendens til at amerikanske lærebøker også har blitt standard lærebøker i Europa.

Den første læreboken vi har sett på er Frederic Garver og Alvin Harvey Hansen *Principles of Economics*. Den første utgaven av denne læreboken kom allerede i 1928. Andre utgaven som var betydelig utvidet kom i 1937, tredje og siste utgaven kom i 1947. Læreboken ble betraktet som en standard innføringsbok i faget og fikk stor utbredelse i USA før gjennombruddet av neoklassisk teori.

⁹⁶ Et tidlig bidrag til teorien om realopsjoner er: Dixit, Avinash og Pindyck, Robert. *Investment Under Uncertainty*, Princeton, NJ, Princeton University Press 1996.

Entreprenøren har en framtrædende rolle i alle de tre utgavene. I 1947 utgaven finner vi at entreprenøren er viktig for produksjonen i samfunnet og omtales flere steder. I kapitlet *Business enterprise* heter det;

«*The entrepreneur is the final coordinator of the factors employed, including even the salaried managers themselves. The going concern is under the final control of the entrepreneur, or group of entrepreneurs and the ultimate decisions of management therefore are in their hands.*»

I et samfunn med større bedrifter eller konserner er entreprenørene;

“*The small group of stockholders who dominate the company, elect the directors and officers, and dictate the policies of the enterprise - these persons are the entrepreneurs*».

I tillegg understrekes det at i forretningslivet må de fleste som deltar påta seg en eller annen form for risiko men det blir understreket at forutsetningen om at entreprenøren tar risiko er uatskillelig fra begrepet entreprenørskap.

I 1948 utgav Paul Anthony Samuelson (1915-2009) sin bok *Economics: An Introductory Analysis*. Boken var beregnet som innførings lærebok i samfunnsøkonomi på universiteter og høyskoler. Boken «hit the market at the right time» og ble en nasjonal og internasjonal «best seller». Den skjøv i stor grad andre lærebøker i faget til side og hadde i de første tjue år nesten monopol. Ingen annen lærebok i samfunnsøkonomi har hatt en slik utbredelse. Boken regnes som standardverket i neoklassisk økonomi.⁹⁷ Den har blitt oversatt til et stort antall språk og den har utkommet i et stort antall nye utgivelser i over 60 år. I tillegg har boken blitt standard verket for de fleste andre som har skrevet lærebøker i faget. Antall imitasjoner er derfor svært stort.

Boken har vært den dominerende tekstbok ved amerikanske universiteter og høyskoler og har hatt en enorm innflytelse ikke bare i USA men også i resten av verden. Med Samuelsons *Economics* forsvinner entreprenøren nesten helt fra samfunnsøkonomi undervisningen i USA. I de første utgavene av hans bok er entreprenøren overhode ikke nevnt. Først i utgavene på 1960 tallet blir «the innovator or the entrepreneur» så vidt nevnt under en særdeles kort beskrivelse av Joseph Schumpeters analyse.⁹⁸ I kapitlet om vekst og utvikling sies det at erfaringen viser at økonomisk utvikling er en vanskelig og tidkrevende prosess, om enn ikke umulig. Her trekkes entreprenøren inn selv om det kun skjer i en setning: «*To hasten its evolution, spontaneous entrepreneurship and innovation must develop among the peoples directly involved.*»⁹⁹ I 1985 utgaven hvor William Nordhaus (1941-) er kommet til som medforfatter blir entreprenør profitten trukket fram i en tabell men uten kommentar. I senere utgaver blir entreprenør profitten kort nevnt som en viktig kilde til rikdom.¹⁰⁰ Denne erkjennelsen fører imidlertid ikke til at entreprenøren og entreprenørens rolle i økonomien blir gjenstand for en nærmere analyse og drøfting. Entreprenøren har derfor en svært liten rolle i Samuelsons neoklassiske økonomi.

Det er imidlertid ikke bare i denne læreboken at entreprenøren og hans rolle i økonomien ikke blir nevnt. Eksempler er: Charles L. Cole *Microeconomics* fra 1973. B. Curtis Eaton og Diana E. Eaton *Microeconomics* fra 1988. Hal R. Varian *Intermediate Microeconomics* som er kommet i mange utgaver fra begynnelsen av 1990 tallet. John D. Hey *Intermediate Microeconomics* fra 2003. Paul Krugman og Robin Wells *Microeconomics* fra 2005. Win Morgan, Micahel Catz og Harvey Rosen *Microeconomics* som har kommet i flere utgaver fra slutten av 1990 tallet og fram til 2006. David Begg, Stanley Fischer og Rudiger Dornbusch

⁹⁷ Her bør de nevnes at Thomas Sindings lærebok *Sosialøkonomisk teori* har utkommet i flere utvidede utgaver. I alle disse utgavene, den siste niende utgave fra 1957 i tre bind, har entreprenøren fortsatt en betydelig plass. Læreboken ble nyttet i undervisningen i sosialøkonomi for jurister. Det finnes også en liten lærebok Bjørn Balstad *Innføring i Sosialøkonomi* fra 1945 hvor entreprenøren har en viktig plass.

⁹⁸ Begrepet neoklassisk økonomi ble først brukt av Torstein Veblen til å karakterisere Alfred Marshall og Marshalliansk økonomisk teori.

⁹⁹ Paul A. Samuelson *Economics An Introductory Analysis* Seventh Edition 1967 p. 593.

¹⁰⁰ Ibid p. 753-754.

Economics som har kommet ut i 9 utgaver fra andre halvdel av 1990 tallet og fram til 2008. Jeffrey M. Perloff *Microeconomics* som har kommet i fem utgaver fram til 2009. John Cullis og Philip Jones *Microeconomics A Journey Through Life's Decisions* fra 2009. Til slutt skal nevnes Robert S Pindyck og Daniel L. Rubinfeld *Microeconomics* som er kommet i syv utgaver fram til 2009. Det er denne engelsk språklige læreboken som blir mest nyttet i undervisningen i Norge

Imidlertid finnes det også amerikanske lærebøker i samfunnsøkonomi hvor entreprenøren blir nevnt og i noen grad trukket inn som en viktig aktør i framstillingene. Vi har funnet fram noen eksempler: James M. Henderson og Richard Quandt utgav i 1958 første utgaven av læreboken *Microeconomic Theory: A mathematical approach*. Boken er kommet ut i et stort antall utgaver. Cambell R. McConnell *Economics Principles Problems and Policies* er også kommet i et stort antall utgaver fra midten av 1960 tallet og fram til i dag. Denne boken har til en viss grad konkurrert med Paul Samuelsons *Economics* i popularitet.¹⁰¹ Ferguson og Gould *Microeconomic Theory* fra 1975. Donald N McCloskey *The Applied Theory of Price* fra 1982. Edwin Mansfield *Microeconomics* fra 1982. Jack Hirshleifer *Price Theory and Applications* fra 1988. Karl E. Case og Ray C. Fair *Principles of Economics* fra 1989. Dominick Salvatore *Microeconomics Theory and Applications* fra 2003. Michael Parkin, Melanie Powell and Kent Mattheews *Economics* fra 2003. Richard G. Lipsey og K. Alec Chrystal *Economics* fra 2004. Hugh Gravelle og Ray Rees *Microeconomics* fra 2004.

Fra dette kan vi konkludere at det ikke bare er i norske lærebøker i samfunnsøkonomi at entreprenøren og hans rolle i økonomien er forsvunnet. Neoklassisk økonomisk teori slik den ble introdusert av Paul Samuelson hadde ingen eller en svært liten plass til entreprenøren.¹⁰² Imidlertid finnes det fortsatt noen amerikanske lærebøker i neoklassisk samfunnsøkonomi hvor entreprenøren spiller en viss rolle.

Neoklassisk økonomi har også preget de norske samfunnsøkonomiske miljøene de siste ti årene. Årsaken til at entreprenøren er forsvunnet fra norske lærebøker i samfunnsøkonomi kan derfor både skyldes arven fra Frisch og den dominerende rolle neoklassisk økonomi har fått.

Referanser:

Andresen, Anton Fredrik (2005): *Nytte, dannelse og vitenskap? Universitetet og økonomifaget i det nye Norge 1811-1840*. Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Amundsen, Kåre (1963): *Norsk sosialøkonomisk historie 1814-1890*. Universitetsforlaget, Oslo.

Amundsen, Kåre (1963): *Teoretisk – Økonomisk Historie*, Universitetsforlaget, Oslo.

Balstad, Bjørn (1945): *Innføring i Sosialøkonomi*. Olaf Norlis Forlag, Oslo.

Begg, David, Stanley Fischer and Rudiger Dornbusch (2008): *Economics*. 9th edition McGraw-Hill Higher Education.

Bjerkholt, Olav (2000): *A turning point in the development of Norwegian economics the establishment of the University Institute of Economics in 1932*. Memo 36 from the Institute of Economics, Oslo.

Black, Fisher og Scholes, Myron (1973): «*The Pricing of Options and Corporate Liabilities*», *Journal of Political Economy* 81, May-June.

Cantillon, Richard (1755): *Essai sur la nature du commerce en général*. Edited with an English translation and other material by Henry Higgs, C. B. Macmillan & Co., LTD. London 1931.

Case, Karl E. and Ray C. Fair (1989): *Principles of Economics*. Prentice Hall, Engewood Cliffs NJ.

¹⁰¹ Paul A. Samuelson and William D. Nordhaus *Economics* Sixteenth Edition 1998 p. 348-349

¹⁰² G.Elzinga, «*The Eleven Principles of Economics*», *Southern Economic Journal*, Vol. 58, No. 4 (Apr., 1992). Det følger av Paul Samuelsons

- Cole, Charles L. (1973): *Microeconomics: A Contemporary Approach*. Harcourt Brace Jovanovich, Inc. New York.
- Cullis, John and Philip Jones (2009): *Microeconomics A Journey Throught Life»s Decisions*. Prentice Hall, Pearson Education Ltd. Harlow England.
- Dedekam, Anders (2002): *Mikroøkonomi*. Fagbokforlaget. Oslo.
- Dixit, Avinash og Pindyck, Robert (1996): *Investment Under Uncertainty*, Princeton University Press. Princeton, NJ.
- Eaton, B. Curtis and Diana E. Eaton (1988). *Microeconomics*. W. H. Freeman and Company, New York.
- Eriksen, Ib E. and Arild Sæther (2007): *The Rise and Fall of the Oslo School*, Nordic Journal of Political Economy No 4. Oslo.
- Frisch, Ragnar (1932): *Nyorientering av den økonomiske teori. Økonomikken som eksperimentalvidenskap*. Statsøkonomisk Tidsskrift, H. Aschehoug & Co., Oslo.
- Frisch, Ragnar (1947): *Notater til økonomisk teori, 2, 3, 4 utgaver*, Oslo: Sosialøkonomisk Institutt, Universitetet i Oslo.
- Frisch, Ragnar (1965): *Theory of Production*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht-Holland.
- Garver, Frederic G. & Alvin Harvey Hansen (1947): *Principles of Economics*. Third edition. Ginn and Company. Boston and New York.
- Gravelle, Hugh & Ray Rees (2004): *Microeconomics*. 3rd edition. Prentice Hall. Pearson Education Ltd. Harlow. England.
- Grønn, Erik (2005): *Anvendt mikroøkonomi*, Cappelen Forlag As, Oslo.
- Hagen, Ole og Trygve Naug (1976): *Mikroøkonomi*, Universitetsforlaget, Lørenskog.
- Hanisch, Tore Jørgen and Arild Sæther (2005). *The Forgotten Dissertation «Trygve J.B.Hoff: Economic Calculation in the Socialist Society»*. History of Economic Ideas No 4. Pisa.
- Hanisch, Tore Jørgen og Arild Sæther (2005): *Den glemte avhandling «Trygve J.B.Hoff: Økonomisk kalkulasjon i sosialistiske samfund»*. Praktisk økonomi & finans. No. 2.
- Halvorsen, J.B. (1885-1908): *Norsk Forfatter-Lexicon 1814-1880*. 6 bind. Kristiania.
- Hey, John D. (2003): *Intermediate Microeconomics*. The Mc Graw-Hill Companies. London.
- Hellesen, Thorvald (1887): *Kort Oversigt over Statsøkonomien* efter E. Levasseur: Précis d'Économie Politique, H. Aschehoug & Co, Kristiania.
- Henderson, James M. & Quandt, Richard E, (1980): *Microeconomic theory a mathematical approach*. McGraw-Hill, New York
- Hermansen, Tormod (1973): *Mikroøkonomisk teori En elementær innføring*, Universitetsforlaget. Bergen-Oslo-Tromsø.
- Hirshleifer, Jack (1988): *Price Theory and Applications*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J.
- Hoel, Michael og Moene, Karl Ove (1993): *Produksjonsteori*, Universitetsforlaget AS.
- Holte, Fritz C. Holte (1971 og 1981): *Sosialøkonomi*, Universitetsforlaget. Oslo-Bergen-Tromsø.
- Jæger, Oskar and Frederik Stang [Eds.](1904): *Anton Martin Schweigaard Ungdomsarbeider*. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Jæger, Oskar (1922) : *Teoretisk Sosialøkonomik*, Norsk Bok-duplisering. 2 utg. Oslo 1934. Kraft, Jens, C (1863): *Norsk Forfatter-Lexicon 1814-56* Johan Dahls Forlag, Christiania.
- Kreyberg, H. J. A. (1982): *Samfunn og bedrift. Del 4 Innføring i økonomi*. Tapir, Trondheim.
- Krugman, Paul and Robin Wells (2003) *Microeconomics*. Worth Publishers, New York.
- Lehmann, Halfdan (1872): *Velstandslære for Menigmand og til Skolebrug*, B. T. Mallings Bogtrykkeri, Kristiania.
- Lionæs, Aase og Arne Skaug (1935): *Tidens Sosialøkonomi*, Tidens Norske Forlag Oslo.

- Lipsey, Richard G. and K. Alec Chrystal (2004): *Economics* Tenth edition. Oxford University Press, Oxford.
- Mansfield, Edwin (1982): *Microeconomics Theory & Applications*. 4th edition, W. W. Norton and Company, New York.
- Marshall, Alfred (1890): *Principles of Economics. An introductory volume*. Eight edition. The Macmillan Press Ltd. London 1974.
- McConnell, Campbell R. (1969): *Economics, Principles, Problems, and Policies*. Fourth Edition. Mc Graw-Hill Book Company, New York.
- McCloskey, Donald N. (1982): *The Applied Theory of Price*. Macmillan Publishing Co. Inc. New York.
- McDowell, Moore, Rodney Thom, Robert Frank and Ben Bernanke (2006): *Principles of Economics*. Mc Graw-Hill Companies European Edition, London.
- Morgan, Win, Micahel Catz and Harvey Rosen (2006): *Microeconomics*. European Edition, Mc Graw Hill. London.
- Morgenstierne, Bredo (1891): *Forelæsninger over statsøkonomien: 2det semester 1890*. Litograferet efter tilladelse. A . Furer, Kristiania.
- Morgenstierne, Bredo (1909): *Forelæsninger over Socialøkonomiens Grundtræk*. H. Aschehoug & Co, Kristiania.
- Mossin, Jan (1966): «*Equilibrium in Capital Asset Markets*», *Econometrica*, October.
- Munthe, Preben (1982): *Markedsøkonomi*, 2. utgave, Universitetsforlaget. Oslo-Bergen-Tromsø.
- Munthe, Preben og Vislie, Jon (1986): *Markedsøkonomi*, 4. utgave, Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Tromsø.
- Munthe, Preben (1999): *Populister og originale økonomer*. Tano Aschehoug, Oslo.
- Munthe, Preben (2004): *Christen Smith Botaniker og Økonom*. Aschehoug, Oslo.
- Norsk Biografisk Leksikon (1923)*. H. Aschehoug & Co. Kristiania.
- Palmer, R. R. (1997): *J.-B. Say. An Economist in troubled times*. Writings selected and translated by R. R. Palmer. Princeton University Press, New Jersey.
- Parkin, Michael, Melanie Powell and Kent Mattheews (2003): *Economics* Fifth edition, Addison-Wesley, Pearson Education Ltd. Harlow, England
- Perloff, Jeffrey M. (2009): *Microeconomics* Fifth edition. Pearson Education Inc. Boston.
- Pindyck Robert S and Daniel L. Rubinfeld (2009): *Microeconomics some* Seventh Edition. Pearson International Edition, London.
- Ringstad, Vidar (1986): *Samfunnsøkonomi 1, Mikro- og markedsøkonomi*, 2. utgave, Bedriftsøkonomens forlag A/S, Oslo.
- Rothbard, Murray N. (1995): *Classical Economics. An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*, Volume II, Ludwig von Mises Institute, Edward Elgar Pub. Ltd.
- Salvatore, Dominick (2003): *Miroeconomics Theory and Applications*, Fourth Edition. Oxford University Press, Oxford.
- Samuelson, Paul Anthony (1948): *Economics An Introductory Analysis*. McGraw-Hill Co. New York.
- Samuelson, Paul Anthony (1947 [1965]): *Foundation of economic analysis*. Atheneum, New York
- Samuelson, Paul Anthony (1966): *Economics An Introductory Analysis*. Seventh edition, McGraw-Hill Co. New York.
- Samuelson, Paul Anthony and William D. Nordhaus (1985): *Economics*. twelfth edition, Irwin McGraw-Hill Co. New York.
- Samuelson, Paul Anthony and William D. Nordhaus (2009): *Economics*. Nineteenth edition, Irwin McGraw-Hill Co. New York.
- Sandal, Jan-U. (2003): *Jakten på Entreprenøren. Kan Joseph A. Schumpeters teori benyttes til å identifisere og differensiere entreprenører i det 21. århundre?* Almqvist & Wiksell International. Stockholm.

Say, Jean-Baptiste (1818): *Lære om almen Velstand i Forbindelse med Statshusholdning* Oversatt og adoptert fra andre utgave 1814 og tredje utgave 1817 av *Traité d'Économie politique, ou Simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment, les richesses, entièrement refondue et augmentée* av Fredrik Cortsen [Stoud]. Publisert av Reierske Fond. København.

Say, Jean-Baptiste (1821): *Letters to Mr. Malthus On Several Subjects of Political Economy And On The Cause Of The Stagnation Of Commerce To Which Is Added A Catechism Of Political Economy* (1815), Augustus M. Kelley Pub. New York 1967.

Say, Jean-Baptiste (1832): *A Treatise of Political Economy or the Production, Distribution and Consumption of Wealth*. Translated from the fourth edition, 1826 (first edition 1803) of the French by C. R. Prinsep, M.A with notes by the translator. New American Edition. Containing a translation of the introduction, and additional notes by Clement C. Biddle, member of the American Philosophical Society. Philadelphia. J. B. Lippincott & Co. 1857. The online library of Fund, Inc. 2005.

Say, Jean-Baptiste (1825): *Almeenvelstands og Statshusholdnings Katechismus eller Kort og fattelig Veiledning til Kundskab om hvorledes Formue erhverves, fordeles og forbruges i Samfundet*. Oversatt og adoptert fra *Catéchisme d'Économie politique* fra 1815 av G. H. Olsen. Trykket og utgitt av Hartvig Fridrik Popp, København.

Say, Jean-Baptiste (1827): *De l'objet et de l'utilité des statistiques* (On the object and utility of statistics). *Revue encyclopédique*, XXXV, September : 530-553.

Say, Jean-Baptiste (1828 a): *Cours complet d'Économie politique pratique, ouvrage destiné à mettre sous les yeux des hommes d'état, des propriétaires et des capitalistes, des savants, des agriculteurs, de manufacturiers, de négociants et en général tous les citoyens, l'économie des sociétés* (A complete course in practical political economy, a work intended to bring social economy to the attention of statesmen, property owners and capitalists, scholars, farmers, manufacturers, merchants, and in general all citizens). Paris 1828.

Say, J.B. (1828 b): *Om den Indflydelse, som Statsoeconomiske Kundskabers tilkommende Fremgang og Udbredelse vil have paa Nationernes Skjæbne*. (De l'influence des futurs progrès des connaissances économiques sur le sort des nations [On the influence of the future progress of economic knowledge on the fate of nations]). I *Revue encyclopedique, ou analyse raisonnée des productions les plus remarquables*, januar 1828. Oversatt av Adolph B. Stabell. Trykket av Johan Krohn. Christiania 1830.

Schumpeter, Joseph A. (1954): *History of Economic Analysis*. Edited from manuscript by Elizabeth Boody Schumpeter. Oxford University Press, Inc., New York.

Schweigaard, Anton Martin (1847): *Forelæsninger over den politiske Økonomi*. I Jæger, Oskar og Frederik Stang [Red.] (1904).

Schønheyder, K. (1934): *Hovedpunkter i økonomisk teori og politikk*. Olaf Norlis Forlag, Oslo.

Sinding, Thomas (1935): *Socialøkonomisk teori*. Forlagt av Johan Grundt Tanum, Oslo.

Skilling-Magazin til almeennyttige Kundskabers Udbredelse, Utgitt av Guldberg & Dzwonokowski, Christiania 1845.

Strøm, Steinar og Jon Vislie (2008): *Økonomisk atferd beslutninger og likevekt. En innføring i analytisk mikroøkonomi*. Universitetsforlaget AS. Oslo.

Strømme Svendsen, Arnljot (1982): *Den nyskapende foretakeren*. I Andersen, E.S. and T. Greve [Eds.](1982) *Bedrift og samfunn. Et festskrift til Preben Munthe*. H. Aschehoug & Co., Oslo.

Søilen, Espen (2002): *Hvorfor gikk det galt? Statens rolle i utviklingen av norsk næringsliv etter 1945*. Gyldendal Norske Forlag AS, Oslo.

Sørensen, Øystein (1988): *Anton Martin Schweigaards politiske tenkning*, Universitetsforlaget, Oslo.

Sæther, Arild (1976): *Mikroøkonomisk analyse*, Tanum-Norli, Oslo.

Sæther, Arild (2004): *Mikro- og markedsøkonomisk analyse*, Kolofon forlag, Oslo.

Sæther, Arild (2007): *Jean-Baptiste Say's influence in Norway*. In André Legris, Jean Pierre

Potier et Alain Raybaut [Eds.] *Influences, critiques et postérité de l'œuvre de J.-B. Say au XIXe siècle*. Université Lyon-2, IEP de Lyon.

- Vale, Per Halvor (1988): *Innføring i samfunnøkonomi. Økonomiske ideer og økonomisk politikk*. Tano AS Otta.
- Varian, Hal R. (2003) : *Intermediate Microeconomics. A Modern Approach*. W. W. Norton & Company. New York.
- Vogt, Johan (1940) : *Lærebok i samfunnsøkonomi*. Aschehoug forlag, Oslo.¹⁰³
- Walras, Léon (1926) *Elements of Pure Economics*. [First edition 1874] A translation of the Edition Définitive [fourth edition] (1926) of the *Eléments d'économie politique pure*. Translated by William Jaffé. George Allen and Unwin Ltd, London 1954.
- Ytterhus, Bjarne E. (2002): *Samfunnsstyring og økonomisk politikk*, Cappelens Akademiske Forlag a-s, Oslo.
- Aarum, Thv. (1924): *Læren om Samfundets Økonomi. I. Teoretisk Socialøkonomik*. DetMallingske Bogtrykkeri, Kristiania.

¹⁰³ Det i forordet varslede bind 2 kan vi ikke se har kommet ut.